

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

**ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ДІАГНОСТИКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ
З ПРАКТИКУМОМ»**

Конспект лекцій до дисципліни «Діагностика психічного розвитку дітей з практикумом» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, додаткової спеціальності 053 Психологія. Одеса, 2021. 83 с.

Розглянуто на засіданні кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології

Протокол від 8квітня 2021 року № 8а

Схвалено науково-методичною комісією

Протокол від «19» квітня 2021 року № 6

Рекомендовано до друку вченою радою Університету Ушинського

Протокол від 29квітня 2021 року № 11

Розробник:

О. Г. Бабчук –кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Рецензенти:

О. Ю. Булгакова – доктор психологічних наук, доцент, декан факультету дошкільної педагогіки та психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Вступ

Рання діагностика порушень пізнавальної діяльності дітей надзвичайно складна і в той же час вкрай необхідна. В даний час доведено, що, чим раніше починається цілеспрямована робота з дитиною, тим більше повними і ефективними можуть виявитися корекція і компенсація порушень, а в деяких випадках можливо і попередження вторинних відхилень розвитку. Вихідними позиціями для психолого-педагогічного обстеження дітей раннього та дошкільного віку з'явилися положення вітчизняних психологів про те, що психіка дитини розвивається через засвоєння і привласнення суспільного досвіду в процесі активної діяльності дитини. При цьому враховувалося, що провідною діяльністю в ранньому віці є предметна, а в дошкільному - ігрова, в надрах, яких і відбувається розвиток моторики, сприйняття, мислення, мовлення.

Мета навчальної дисципліни: сприяти створенню у здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти цілісного та сталого уявлення про методи діагностики розвитку дитини; допомогти в оволодінні технікою психологічного дослідження, необхідної для професійної діяльності.

Очікувані результати навчання дисципліни:

Здобувач вищої освіти знає:

- основні розділи дитячої психології;
- механізми, фактори і закономірності психічного розвитку;
- методи діагностики розвитку, спілкування, діяльності дітей різного віку;
- затверджені стандартні методи і технології, що дозволяють вирішувати діагностичні та корекційно-розвивальні завдання (конкретні методики психологічної діагностики та їх застосування в процесі діагностики);
- правила і алгоритм збору і первинної обробки інформації, результатів психологічних спостережень і діагностики;
- норми професійної етики в психодіагностичній роботі;
- специфіку інтерпретації результатів психодіагностичного обстеження розвитку дітей.

Здобувач вищої освіти вміє:

- визначати особливості особистісного та пізнавального розвитку дітей;
- кваліфікувати педагогічну ситуацію з позицій психології розвитку;
- виявляти психологічні причини вчинків та дій дитини;
- розуміти внутрішній стан дитини у різних ситуаціях;
- здійснювати вибір методів і методик діагностики розвитку, спілкування, діяльності дітей відповідно до ситуації розвитку і метою дослідження;
- здійснювати аналіз результатів проведеної діагностики;
- застосовувати затверджені стандартні методи і технології;
- аналізувати і обробляти результати психологічних спостережень і діагностики, формулювати висновок за даними обстеження.

Лекція 1. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

План

1. Особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві.
2. Періодизація психічного розвитку в епоху дитинства.

1.1. Особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві

Дитинство – термін, що позначає початок періоду онтогенезу – від народження до підліткового віку. Згідно з прийнятою у вітчизняній психології і педагогіці періодизацією, дитинство охоплює: вік немовляти – від народження до одного року; раннє дитинство – 1-3 роки; дошкільний вік (вік гри) – від 1 року до 6-7 років; молодший шкільний вік – від 6-7 до 10-11 років.

Психічний розвиток виступає як процес кількісних та якісних змін, що відбуваються у ході *діяльності та спілкування* дитини. Психічний розвиток відзначається такими закономірностями.

1. Гетерохронність: нерівномірний, хвилеподібний характер розвитку окремих психічних процесів особистості. Для кожної психічної властивості є специфічний період, коли вона розвивається найбільш інтенсивно. Ці періоди – сензитивні. Наприклад, для розвитку мовлення сензитивним є період до 2-х років, потім можливості й темпи розвитку мовлення значно знижуються.

2. Асинхронність: різні психічні функції мають різні сензитивні періоди і за тривалістю, і за віком їх настання. Наприклад, у дошкільників провідним процесом у психічному розвитку є пам'ять, а у молодшого школяра – мислення. Л.С. Виготський про цю особливість висловився таким чином: для дошкільників подумати означає згадати, а для молодшого школяра згадати означає подумати.

3. Стадіальність: етапи розвитку мають певну послідовність і взаємозв'язані. Новий етап виникає на основі попереднього і вносить свої неповторні риси у психіку дитини. Тому кожна стадія має свою цінність й жодну з них не можна вилучити із загального ходу розвитку дитини. Характеристиками кожної стадії психічного розвитку виступають соціальна ситуація розвитку, основні новоутворення психіки й особистості та провідна діяльність. Під *соціальною ситуацією розвитку* розуміється співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки особистості (Л.С. Виготський). Вона визначає ставлення дитини до оточуючого та вимоги дорослих до дитини. Як *вікові новоутворення* виступає новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у цьому віці й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя. Це ті позитивні надбання у психіці, які дозволяють перейти до нової стадії її розвитку. *Провідна діяльність* забезпечує кардинальні лінії психічного розвитку на певній його стадії (О.М. Леонтьєв). У цій діяльності формуються основні особистісні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникають нові види діяльності. Так, наприклад, у

предметній діяльності у ранньому віці формуються «гордість за власні досягнення», активне мовлення, складаються передумови для виникнення ігрової й продуктивних видів діяльності.

4. Диференціація та інтеграція психічних процесів і властивостей. Диференціація означає послідовне ускладнення психіки шляхом накопичення новоутворень. Так, після народження найбільш розвиненим психічним процесом є відчуття, на його основі виникає сприймання, потім пам'ять, згодом – наочно-дійове мислення і уява. *Інтеграція* – зміцнення та розширення зв'язків між окремими психічними утвореннями. Так, завдяки розвитку волі з'являються довільна увага, пам'ять, управління емоціями. Дорослий володіє всіма видами мислення, які в онтогенезі з'явилися послідовно

5. Зміна співвідношення детермінант психічного розвитку. З віком дитини змінюється співвідношення біологічних і соціальних факторів психічного розвитку. Із розширенням зв'язків дитини із соціальним середовищем зростає роль соціальних впливів. Змінюються і самі соціальні детермінанти (сім'я, школа, клас, друзі). Для людини провідну роль у психічному розвитку відіграє соціальний фактор. Соціальне середовище є джерелом психічного розвитку. У ньому вирізняють три компоненти: *макросередовище* – суспільство, його соціально-економічна і політична система; *мезосередовище* – національно-культурні та соціально-демографічні особливості населення за місцем проживання дитини; *мікросередовище* – безпосереднє оточення, близькі дорослі, сім'я. Суспільство організовує передачу суспільного досвіду через навчання і виховання у спеціальних закладах. Навчання і виховання організовуються з урахуванням вікових можливостей дитини, а тому необхідно їх вивчити, з'ясувати.

6. Пластичність – здатність психіки до змін, яка з віком знижується. Так, дитина до 2–3 років може оволодіти будь-якою мовою, залежно від соціального оточення і незалежно від раси чи національності. Але вже у шкільному віці засвоєння нової мови значно ускладнюється. Пластичність виявляється також у компенсації певних недоліків одних властивостей посиленням розвитком інших. Наприклад, послаблені зір чи слух спричиняють посилення дотику, нюху.

1.2. Періодизація психічного розвитку в епоху дитинства

Періодизація психічного розвитку – принцип розгляду психічного розвитку в онтогенезі, заснований на виділенні якісно відмінних рівнів (стадій). У концепціях цього типу (в протилежність концепції безперервного розвитку) зміна стадій вважається такою, що має в підставі деяку стійку ознаку (або відношення ознак). Залежно від своїх теоретичних установок прибічники періодизації психічного розвитку підрозділяють процес психічного розвитку на більшу або меншу кількість стадій, використовуючи при цьому різні критерії і виділяючи різний психологічний зміст стадій (Додатки, Таблиця 1.)

Періодизація психічного розвитку епохи дитинства за Ельконіним виглядає наступним чином:

Епоха дитинства – від народження до 10–11 років;

Вік немовляти – від народження до одного року; в ньому виділяють *період новонародженості* – приблизно 4–6 тижнів після народження. Завершення цього періоду знаменує виникнення *комплексу поожвавлення* – встановлення соціального контакту з матір'ю.

Вік раннього дитинства – один-три роки; в цьому віці виділяють наступні періоди: 1) період домовленнєвого розвитку (від 1 до 1,5 року); 2) період мовленнєвого розвитку (від 1,5 до 3 років).

Дошкільний вік (вік гри) – від трьох до шести-семи років. Його називають *віком гри*, оскільки саме гра є провідною діяльністю дошкільного віку. В дошкільному віці виділяють три періоди: молодший дошкільний вік (3–4 роки), середній дошкільний вік (4–5 років) і старший дошкільний вік (5–6-7 років).

Молодший шкільний вік – від шести-семи до 11 років.

Питання до самостійного опрацювання:

1. У чому полягають основні умови психічного розвитку дитини?
2. Що є джерелом психічного розвитку дитини?
3. Яка роль діяльності в психічному розвитку дитини?
4. Від чого залежить перехід до нової провідної діяльності?
5. Яка роль навчання в психічному розвитку дитини?
6. Чим обумовлені вікові етапи психічного розвитку?
7. Чому вихователь повинен мати на увазі індивідуальні особливості психічного розвитку дітей?
8. Який зміст Декларації прав дитини і як реалізуються ці права в різних суспільних системах?

Лекція 2.ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ ДИТИНИ

План

1. Принципи підбору діагностичних методів дослідження дітей.
2. Принципи та етичні норми дитячої психодіагностики.

2.1 Принципи підбору діагностичних методів дослідження дітей

Тестування окремих показників різних властивостей, якостей особистості, що навіть тісно корелюють із зовнішніми критеріями оцінки, діяльності, спілкування, поведінковими реакціями, ще не є показником інваріантності (стійкості, відносної незалежності, як це властиво дорослим) структурних компонентів самосвідомості дітей, а свідчить лише про тенденції в цьому напрямі. Отже, тільки порівняльний аналіз ряду отриманих показників, даних, результатів, зіставлення, вимірювання їх в динаміці, дає можливість більш повно охарактеризувати специфіку і траєкторію розвитку самосвідомості в дитячому віці.

Складність відбору батареї тестових методик, з якою стикається дитячий практичний психолог, полягає в тому, що на сьогоднішній день недостатньо відповідних методів (або вони дуже трудомісткі в проведенні й обробці), за допомогою яких було б можливо виявити реальний характер переживань дитини, рівень сформованості її мотиваційної сфери і деяких інших показників, що дозволяють побачити цілісний характер психологічного явища, що вивчається. Традиційне застосування *тестів*, орієнтованих на вивчення різних структурних компонентів і специфіки самосвідомості в дитячому віці, полягає у використанні їх лише для констатації наявних *на момент діагностики показників*. Але це зовсім не означає, що отримані результати свідчать про їх характер, що склався. І це зрозуміло, оскільки самооцінка, рівень домагань та інші складові самосвідомості у дошкільника знаходяться *на стадії свого первинного становлення*, а в молодшому шкільному віці зберігають свою пластичність і нестійкість. *Прогностичної ж можливості ці тести майже не надають*. Проте поза видимістю перспективи розвитку діагностика, особливо по відношенню до дитинства, втрачає свою ефективність і затребуваність як прикладного напрямку.

Пропонована *система засобів діагностики* спирається на психологічно обґрунтовані уявлення про архітектоніку самосвідомості особистості. Це означає, що деяка перевага одних структурних компонентів над іншими не може в цілому сприяти успішності функціонування всієї системи. Отже, вивчення самосвідомості в дитячому віці повинне здійснюватися як *виявлення комплексу ознак*, що включають багаторівневу єдність її особливостей. На необхідність використання *полірівневого підходу* указують С. Чесс і А. Томас, обумовлюючи його *біопсихосоціальною* єдністю будь-якого психологічного явища, що вивчається. Вони вважають, що саме *багатовимірний підхід* дозволяє виявити системогенез чинників, а також розглянути його функціональне значення стосовно конкретного

випадку. Проте, помічають автори, це не означає, що у кожному конкретному випадку будуть задіяні всі чинники, які можуть призвести до порушень у розвитку. Зовсім навпаки. В одного індивідуума визначають можуть бути одна його здатність і одна конкретна вимога середовища, в іншому випадку значущі для виникнення порушення чинники можуть бути зовсім іншими, в третьому – відмінні від перших два.

Очевидно, що вивчення особливостей розвитку самосвідомості в дитячому віці припускає реалізацію багаторівневого (*системно-структурного*) підходу, сформульованого у працях Б.Г.Ананьєва, Б.С. Братуся, М.Й. Боришевського, Є.А. Голубевої, Б.Ф. Ломова, В.С. Мерліна, Є.Г. Юдіна, А. Томаса, Е. Фромма, Л. Ковара та інших авторів. *Відбір методів діагностики* здійснювався саме в контексті даного положення і, зокрема, виходячи з таких рівнів:

Психофізіологічного –орієнтує діагностику *типологічних* якостей особистості загального порядку, що мають переважно природну обумовленість (зокрема, таких як гетерономність – автономність, концентричність – ексцентричність, баланс особистісних властивостей, працездатність, стресовий стан);

Психологічного –що включає визначення індивідуальних особливостей самосвідомості, емоційної сфери, тривожності, поведінкових проявів, мотивації і т.п. в тій мірі, наскільки розроблені методики їх діагностики стосовно дітей;

Соціального –орієнтованого на вивчення реально існуючої оцінної системи, що задається в найближчому мікросоціумі дитини як критерійно-еталонний зразок, що обумовлює тенденцію розвитку самосвідомості особистості;

Соціокультурного –що включає вивчення системисміслоціннісних орієнтацій дитини і її найближчого оточення.

Діагностичний комплекс, в основу якого покладений багаторівневий підхід, включає широку тестову батарею, що складається з класичних і адаптованих стосовно дитячого (дошкільного і молодшого шкільного) віку методик. При цьому для багатьох параметрів і структурних одиниць самосвідомості призначені *не одна, а декілька методик*, що оцінюють їх з різних боків. Це важливо не тільки для отримання надійних результатів, але й у зв'язку з *багатогранністю психологічного явища*, що діагностується. При цьому кожна із запропонованих методик оцінює ту або іншу структурну складову самосвідомості з певного боку, що у результаті і дає можливість отримати комплексну, різносторонню оцінку психологічних особливостей розвитку самосвідомості дитини. Проте навряд чи дитячий практичний психолог має в своєму розпорядженні ту кількість часу, який потрібний на проведення всього масиву діагностичних процедур. Зрозуміло, психолог не зобов'язаний строго дотримуватися всього списку методик, його завдання – здійснити відбір інструментарію відповідно до віку дитини і виходячи з первинного запиту, робочої гіпотези. Створення *індивідуально направленої діагностичної батареї* має сенс як в цілях обстеження, так і в цілях

психологічної підтримки і супроводу траєкторії розвитку кожної конкретної дитини.

2.2 Принципи та етичні норми дитячої практичної психодіагностики

Питання про місце і можливості психологічної діагностики дітей з часів панування педології і до теперішнього часу залишається досить *дискусійним*. Причому гострота дискусій за даним питанням пов'язана впершу чергу з тим, що, з одного боку, значення ранньої діагностики і сьогодні обумовлено насущною потребою звернути пильну увагу найближчого оточення на *індивідуальність дитини*, на властиві особисто їй інтереси і схильності, а також цілями своєчасного виявлення і усунення дефектів розвитку. Проте з іншого – будь-яка психодіагностична ситуація є порушенням меж суверенітету особистості, отже, вона може бути кваліфікована як посягання психологом на права і свободи людини, закріплені в Конституції України, Конвенції ООН «Про права дитини», законі «Про основні гарантії прав дитини в Україні», а значить, спричиняє за собою відповідальність фахівця з чинного законодавства України, аж до кримінальної. Але навіть ця обставина не перешкодила *безконтрольному розповсюдженню діагностики*, що набуває все більш дискримінаційного відтінку і виступає, по суті, джерелом грубого порушення прав особистості (особи). Про це свідчить і поширена в сучасній освіті практика постановки такого *психологічного діагнозу*, який не тільки не виконує своєї початкової функції, а, навпаки, стає своєрідним *клеймом*, що привселюдно повідомляє про «психічну інвалідність» дитини. Абсолютно очевидно, що подібного роду ярлики можуть істотно змінити траєкторію розвитку дитини.

Не секрет, що часто діагностика виступає однією із *форм звітності*, яка в більшій мірі імітує продуктивність діяльності психолога, ніж реально забезпечує її. При цьому ігнорується факт того, що в основі будь-якої діагностичної процедури прихована експертна ситуація, в яку ставиться дитина, а отже, існує ризик нанесення їй психологічної травми.

На думку Е.Г. Юдіної, «діагностика призначена для *індивідуалізації роботи з дітьми*. В процесі діагностики важливо діагностувати норму і відхилення від неї, а інше – справа вузьких фахівців». З погляду В.П. Зінченка, «тест – це інструмент діалогу, а не екзаменаційна відомість». Крім того, будь-який тест, на думку вченого, може показати помилковий результат і додатково виявитися *ятрогенним* (грец. *iatros* – лікар, *genes* – породжую, виникаю; ятрогенія – психічний розлад, що виникає в результаті невірно поставленого лікарем діагнозу). «Навіють людині за допомогою тестового інструментарію – «по науці», що вона дурень, вона і починає жити дурнем за тією «нормою», в яку її втиснули, – проти науки не попреш».

Як абсолютно справедливо помічає Т.А. Флоренська, «розуміння індивідуальності людини не вирішується еkleктичним набором різноманітних дослідницьких процедур і батарей тестів, оскільки *головним є завдання інтерпретації* численних показників, зведеності їх в єдино. Єдність

особистості не зводиться до суми її окремих властивостей і сукупності характеристик. Щоб зрозуміти саме цю єдність, необхідно проникнути у внутрішній світ, систему сенсів людини, що виявляється за межами тестових процедур». Проте це не означає, що діагностичні процедури абсолютно даремні в дитячій практичній психології.

Психологові нерідко доводиться мати справу з *окремимисимптомами* і спрямовувати свої зусилля на їх діагностику, компенсацію або усунення. Але навіть за наявності «парціальних» показників *основнезавдання* психолога – з'ясувати їх місце в цілісному стані особистості. Оскільки ціле не зводиться до суми частин, саме *інтерпретація* виявляється *провідною* по відношенню до сукупності отриманих результатів. Очевидно, що успішність всієї процедури залежить від здатності психолога зрозуміти людину в цілому, спираючись на окремі ознаки. Тільки за наявності такої здатності психолог зможе поставити кваліфікований діагноз; якщо ж вона відсутня або слабо розвинена – ніяка кількість показників не допоможе. Власне, про те ж міркують Б.С. Братусь і В.І. Слободчиков. Спираючись на філософсько-психологічне трактування людини як істоти безмірної і багатовимірної одночасно, автори вважають, що предметом дослідження психолога повинні стати не готові властивості особистості, що вже склалися, а механізми їх формування, становлення.

Міркуючи про статус психодіагностики, В.І. Слободчиков відзначає, що «в певних ситуаціях виникає необхідність виявлення властивостей особистості, що склалися. Зокрема, діагностика процесу психічного розвитку школяра націлена на визначення рівня його розвитку (форм психіки, що склалися); практичне значення такого об'єктивного дослідження особистості школяра полягає в оцінці відповідності досягнутого ним рівня віковому нормативу; воно орієнтує педагога в оцінці ефективності його діяльності».

В основі дитячої діагностики як галузі практичної психології лежать чотири головні принципи:

Принцип методичного обмеження припускає, що метод, розроблений і використований в рамках однієї теоретичної концепції, не може бути повною мірою використаний для об'єктивізації тієї сторони об'єкту, яка висвітлена іншою теорією, а отримані за допомогою цього методу дані не можуть служити основою для побудови технології дії, що базується на абсолютно інших теоретичних уявленнях.

Принцип взаємної перевірки і зіставлення методик між собою. Цей принцип був введений в психологію стосовно патопсихологічного дослідження ще С.Л. Рубінштейн у 1970 р. Будь-яка методика має ширші можливості зондування, крім її прямої цільової спрямованості. При адекватному підборі методик результати, що отримуються за допомогою однієї методики, перевіряються через додаткові можливості інших використаних діагностичних інструментів.

Принцип необхідності–достатності полягає в тому, що набір і кількість діагностичних процедур повинні бути *мінімально* необхідними, але в той же час і цілком достатніми для об'єктивного зондування психічної реальності.

Більшість психологічних методик дозволяють отримувати ширший спектр даних за рахунок додаткових можливостей методики.

Психологові необхідно так побудувати діагностичний алгоритм, щоб, використовуючи основну спрямованість і додаткові можливості методик, скласти на основі діагностичного алгоритму необхідний набір інструментальних засобів і технік, що дозволяють економічно і достатньо надійно провести дослідження.

Принцип взаємозв'язку можливостей інструментального прийому і рівня зондування психічної реальності припускає, що кожна конкретна методика досліджує те, на що вона спрямована, лише на певному рівні. В той же час сам передбачуваний фахівцем рівень діагностики об'єктивно диктує необхідність отримання даних лише в межах цього рівня глибини дослідження.

У свою чергу, рівень дослідження *обмежує інтерпретацію ознаки* ступенем своєї глибини і об'єктивності. Не існує яких-небудь універсальних або, навпаки, вузькоспрямованих методик. Все задається планованим апріорі рівнем дослідження.

Однією з найважливіших вимог є *строга заборона на тестування дитини без дозволу батьків або осіб, що здійснюють функцію опіки*. Відповідно з Міжнародними етичними кодексами, право на самостійне прийняття рішення про можливість участі в психодіагностиці дитина отримує після досягнення нею 16-річного віку. Проте незалежно від того, хто (батьки або сама дитина) дає згоду на участь в психодіагностиці, вона повинна закріплюватися *оформленням відповідного документа*. Причому якщо передбачається залучення батьків або педагогів до обстеження (наприклад, виявлення сімейного стилю виховання або педагогічної тактики взаємодії з дітьми), то і з ними потрібен ідентичний договір. «Вимоги, які етичні принципи діяльності психолога пред'являють до форми, що підтверджують згоду на участь в обстеженні, включають декілька основних компонентів. Зокрема, угода повинна бути недвозначною і докладною; використовувані терміни повинні бути ясними і прозорими; фахівець зобов'язаний виконувати умови угоди».

Питання до самостійного опрацювання:

1. Етапи психодіагностичного дослідження.
2. Які психодіагностичні методики поділяються на конструктивні, катартистичні, інтерпретативні та ін.: спостереження, тести чи проєктивні методики?
3. Вивчення практичного запиту.
4. Формулювання психологічної проблеми.
5. Висування гіпотез. Вибір і застосування методів.
6. Психологічний прогноз та психолого-педагогічні рекомендації.

Лекція 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (ПРАКТИКУМ).

План

1. Особливості розвитку уваги в дошкільному віці.
2. Розвиток пам'яті в дошкільному віці.
3. Розвиток уяви в дошкільному віці.
4. Особливості розвитку мислення й мови в дошкільному віці.
5. Мовленевий розвиток в дошкільному віці.
6. Методи уяви, уваги, пам'яті

У дошкільному віці під впливом гри відбувається інтенсивний розвиток всіх пізнавальних психічних процесів. Перш за все, необхідно зупинитися на розвитку відчуттів, сприйняття і наочних уявлень.

Розвиток відчуттів, сприйняття і уявлень дошкільника. Основні зміни в розвитку відчуттів зводяться до наступних: у дітей підвищуються гострота зору і точність цветорозличення; розвивається фонематичний і звуковисотний слух; значно зростає точність оцінок ваги предметів.

В результаті розвитку відчуттів дитина опановує діями сприйняття, основна функція яких полягає в обстеженні об'єктів і виділення в них найбільш характерних властивостей, а також в засвоєнні сенсорних еталонів, загальноприйнятих зразків чуттєвих властивостей і відносин предметів.

У старшому дошкільному віці сприйняття розвивається по 3 основними напрямками: 1) розширюються і поглиблюються уявлення дітей, орієнтовані на загальноприйняті сенсорні еталони; 2) способи їх використання стають більш гнучкими, точними, доцільними; 3) дослідження зовнішнього світу стають більш систематизованими і цілеспрямованими, більш осмисленими.

До 6 років дитина вміє планомірно і послідовно обмацувати, оглядати об'єкти, може описувати їх властивості, керуючись сенсорними еталонами, не використовуючи предмети.

Удосконалення процесів сприйняття протягом усього дошкільного віку йде по шляху перетворення зовнішніх (предметних) орієнтованих дій в дії сприйняття (внутрішні). При виниклі труднощі, при неможливості використовувати внутрішні еталони дитина використовує зовнішні дії. Лише тоді, коли різноманітні сенсорні еталони будуть засвоєні повністю, дитина перестане потребувати зовнішніх опор і стане вдаватися до них тільки в найбільш важких випадках.

Особливі складнощі для дітей представляє орієнтування в просторі і часі. Протягом усього дошкільного віку існує наступна закономірність: уявлення про предмети і їх властивості формуються раніше, ніж уявлення про простір, а орієнтування в просторі передре орієнтуванні в часі і легше дається дитині.

У ранньому дитинстві дитина може враховувати просторове розташування предметів. Для 3-річних дітей відлік дальності, напрямки і т.п. пов'язаний з власним тілом; тільки в співвідношенні з власної «схемою тіла» дитина визначає просторові відносини. Під керівництвом дорослого

поступово дошкільник формує поняття «праве / ліве» (по своїй правій руці) спочатку щодо власних рук, потім щодо інших частин тіла (ліва нога, праве око і т.д.). Пізніше дитина освоює поняття «один за одним», «між», «перед», «біля», «над», «під», «всередині», «зовні», «близько» і т.д.

Складнощі в засвоєнні простору пов'язані з формується в дошкільному віці езопової позицією дитини. Згідно Ж. Піаже, це особлива інтелектуальна позиція дитини, коли в освоєнні відносин між предметами він може оцінювати їх тільки зі своєї власної позиції і виявляється не в змозі змінити точку відліку - зрозуміти, що якщо сприймати об'єкти з іншого боку, відносини між ними змінюються (то, що було попереду, виявиться ззаду, то, що було ширше, стане вже, ліве стане правим і т.д.). Тільки до кінця старшого дошкільного віку складається орієнтування в просторі, незалежна від власної позиції дитини.

Особливі труднощі представляє засвоєння тимчасових інтервалів. Час - поняття абстрактне, не має матеріальної форми і не підвладне практичній діяльності, тому знайомство дошкільника з ним починається тільки з засвоєння позначень і заходів часу - еталонів, вироблених людством.

Молодші дошкільнята фактично не орієнтуються в часі. Тільки пізніше діти навчаються визначати невеликі проміжки часу, виходячи з власної діяльності. На початковому етапі засвоюються поняття «ранок», «день», «вечір», «ніч», «зима», «літо», «осінь», «весна», так як вони безпосередньо вплетені в діяльність дитини і пов'язані з конкретними діями.

Найважче, в силу їх абстрактності, засвоюються поняття «вчора», «сьогодні», «завтра», так як дитина довго не розуміє їх переходів. Але до старшого дошкільного віку починається освоєння і цих понять: користуючись сьогоднішнім днем як точкою відліку, дитина запам'ятовує їх.

Так само важко дається дитині і освоєння понять «хвилина», «час», «день», «тиждень», «місяць», «рік», так як на протязі всього дошкільного дитинства не завжди виявляється відповідна мірка, яка спирається на особистий досвід дитини

3.1. Особливості розвитку уваги в дошкільному віці.

Особливий інтерес в дошкільному віці представляє розвиток уваги. У молодшому дошкільному віці воно тісно пов'язане з інтересами дитини до діяльності: дитина зосереджений до тих пір, поки не згасає інтерес, тому діти рідко здатні довго займатися якоюсь справою. У віковій динаміці можна відзначити збільшення час зосередження від 10-20 хвилин до 1,5-2 годин. Так, ігри молодших дошкільнят тривають 20-50 хвилин, а старші дошкільнята можуть грати в зацікавила їх гру близько півтори години і можуть продовжувати її з перервами протягом дня і навіть декількох днів. Інтерес підтримується залученням в гру постійно нових ситуацій, розширенням досвіду дитини і відтворенням в грі більш складних дій і взаємин дорослих.

Головне досягнення старшого дошкільного віку - оволодіння управлінням власною увагою. До 6 років дитина здатна свідомо направляти свою увагу на певні предмети, явища, відпрацьовувати спеціальні прийоми

утримання їх в поле уваги. Особливе впливу на цей процес надає дорослий, який постійно організовує діяльність дитини, залучаючи його увагу до засобів управління ним, до способів утримання уваги. Поступово ці кошти інтеріорізуються, стаючи власним знаряддям дитини в управлінні увагою.

Так само дитина освоює універсальний засіб організації уваги - мова. Спочатку дорослий словесними вказівками організовує увагу дитини, пізніше сама дитина позначає словами ті предмети, явища, дії, на які потрібно звертати увагу для досягнення необхідного результату. Поступово дитина переходить до словесних самоінструкцій, коментуючи виконувану дію словами.

3.2. Розвиток пам'яті в дошкільному віці.

Протягом дошкільного віку відбувається подальший розвиток пам'яті. Вона все більше виділяється з сприйняття і є центральною функцією, яка визначає всі інші психічні процеси. У молодшому дошкільному віці помітну роль у розвитку пам'яті відіграє впізнавання при повторному сприйнятті предмета, то в середньому і старшому дошкільному віці з'являються досить повні уявлення пам'яті.

Говорячи про норми розвитку пам'яті для дітей трьох-п'яти років, то слід говорити про два види пам'яті: мимовільної та довільної.

Пам'ять дитини дошкільного віку мимовільна: він не ставить перед собою мети щось запам'ятати, а запам'ятовування яскравих подій відбувається легко і природно. Причина такого феномена криється в домінуванні структури правої півкулі мозку, яке «відповідає» за зорово-емоційну пам'ять. У той час як логічні відділи лівої півкулі ще слабо сформовані.

Емоційна пам'ять уже сформована і допомагає дитині пізнавати світ. Цікаво, що коли нейрофізіологи намагалися перевірити резерви мозку людини і активізували певні його відділи, то в найдрібніших подробицях спливали спогади, здавалося, давно забуті, у вигляді зорових образів і спогади про емоційний стан людини в той час. Це доводить, що людина фактично нічого не забуває, але не вміє витягати в потрібний час необхідні спогади.

Швидко і легко запам'ятовуються дошкільням цікаві події, дії, також мимоволі запам'ятовується словесний матеріал, якщо вони викликають емоційний відгук. Дитина швидко запам'ятовує вірші, особливо вчинені за формою: в них важливі звучність, ритмічність і суміжність рими. Запам'ятовуються казки, розповіді, діалоги з фільмів, коли дитина співпереживає героям.

Смислова пам'ять розвивається поряд з механічною. Природа подарувала дитині можливість запам'ятовувати мимоволі колосальний матеріал без будь-яких зусиль з його боку. Дитина просто пам'ятає і використовує слова. Так, в деяких сім'ях, де батьки говорять на різних мовах, дитина засвоює обидві мови.

Обсяг мимовільної пам'яті важко піддається підрахунку і контролю, тому що він в значній мірі залежить від інтересу дитини до матеріалу, а

значить, не можна організувати однакові умови для всіх дітей, тому що інтереси різні, і перевірити це експериментально. Однак, здатність до мимовільного, тобто без зусиль дитини, запам'ятовування з часом втрачається.

Розвиток довільної пам'яті починається з виникнення і розвитку довільного відтворення, а потім слід довільне запам'ятовування. Уміння запам'ятати і відтворити матеріал з часом зростає. Справа в тому, що довільна пам'ять можлива при освоєнні дитиною і дорослим певних мнемотехніки, що дозволяють поетапно відновити запам'ятовується. З віком дитина засвоює ці техніки запам'ятовування, вчиться запам'ятовувати.

Обсяг довільного запам'ятовування легко піддається підрахунку. Але ці дані нічого не скажуть про можливості дитини засвоювати різноманітний матеріал, тому що він використовує обидва види пам'яті. Норми запам'ятовування допоможуть лише допомогти в оцінці здатності дитини керувати психологічними процесами.

У міру зрілості психічних процесів малюк здатний виконати наступні завдання:

Попросіть дитину виконати кілька дій поспіль: підвестися зі стільця, обійти навколо столу, взяти книгу, підійти з нею до дверей, постукати рукою в двері, відкрити її і повернутися на місце.

В 3 роки дитина виконує 4-5 дій. У 3,5-4 роки - 5-6 дій.

Потім повторити: 7-2-9-6. 4-7-1; 3-8-6; 2-5-9; 3-4-1-7; 6-1-5-4

В 4 роки дитина повторює 4-5 цифр і складні фрази. У 5 років - запам'ятовує 6-7 простих слів з 10.

Величезне значення має для дошкільника пам'ять на рухи, на основі якої формуються навички. Так, у дітей середнього і старшого дошкільного віку вже багато цих навичок: ходьба, умивання, одягання, причісування, застібання гудзиків, дії ложкою під час їжі і т.д., а також руху олівцем, вирізання, наклеювання, згинання, дії з м'ячем, танцювальні та спортивні рухи і т.д.

У віці чотирьох-п'яти років у дитини починає інтенсивно розвиватися образна пам'ять (запам'ятовування предметів і їх зображень).

У зв'язку з інтелектуальним розвитком формуються і елементи словесно-логічної пам'яті (виділення і запам'ятовування істотних зв'язків між об'єктами і їх частинами, послідовностей логічних операцій, наприклад дії порівняння або класифікації).

3.3. Розвиток уяви в дошкільному віці

Розвиток усіх видів пам'яті тісно пов'язане з розвитком уяви дошкільника. Необхідно виділити наступні функції уяви в дошкільному віці: пізнавальна і афективна.

Основне завдання пізнавальної уяви - відтворення об'єктивної реальності, «добудовування» «своєї», цілісної картини світу, отримання нових вражень.

Афективна функція уяви спрямована на утвердження і захист свого «Я». Вона проявляється, по-перше, через багаторазове відтворення (або

відтворення) травмуючих впливів або ситуацій: малюк як би відсторонюється від них, починає бачити їх з боку. По-друге, дитина створює уявну ситуацію, в якій він відчуває себе сильним, сміливим, всемогутнім. Свого апогею афективний уяву досягає до 4-х років.

У 4-5 років число неприборканих фантазій, дитячих страхів знижується. Домінуюче значення починає набувати пізнавальне уяву при малюванні, конструюванні, розігруванні різних ігрових сюжетів. Особливість образів, які створює дитина, полягає в тому, що вони не можуть існувати самотійно. Їм потрібна зовнішня опора в діяльності.

Чим старше дошкільник, тим менше його уяву потребує зовнішніх опор. Відбувається інтеріоризація - перехід до дії з предметом, якого насправді немає, і до ігрового перетворення предмета, надання йому нового сенсу і уявленню дій зі ним саме в умі, без реальних дій. Це і є зародження уяви як особливого психічного процесу. Іноді у старших дошкільників гра може відбуватися взагалі без видимих дій, повністю в плані уявлення.

Характерною для дошкільника є зростаюча довільність уяви. В ході розвитку воно перетворюється у відносно самотійну психічну діяльність.

3.4. Особливості розвитку мислення й мови в дошкільному віці

Протягом дошкільного віку мислення дитини істотно змінюється. Розвиток його відбувається поетапно, і кожен попередній рівень необхідний для подальшого.

Мислення дошкільника розвивається від наочно - дієвого до образного. Потім на основі образного мислення починає розвиватися образно - схематичне, яке представляє проміжну ланку між образним і логічним мисленням. Образно - схематичне мислення дає можливість встановлювати зв'язки і відносини між предметами і їх властивостями.

При характеристиці розвитку мислення необхідно зупинитися на такому понятті як «інтеріоризація».

Мислення 3-річну дитину є наочно-дієвим. Розумовий розвиток малюка, його пізнання зовнішнього світу відбувається через практичні дії з предметами. Дитині необхідно обов'язково помацати предмет, щоб зрозуміти його.

Для розвитку мислення малюка необхідно надати йому можливість набувати досвіду маніпуляції з різними предметами, забезпечити знаннями про відмінності між предметами (колір, форма, розмір і т.д.).

До п'яти років мислення поступово стає наочно-образним. Це означає, що деякі завдання дитина вже може вирішувати не тільки в процесі практичних дій з предметами, але і в розумі, спираючись на образні уявлення. Таким чином, головним засобом вирішення завдання стає образ. Дитина стає як би натуралістом.

Основний напрямок розвитку образного мислення - формування вміння використовувати при вирішенні розумових завдань умовні замітники реальних предметів і явищ, наочні просторові моделі, що відображають відносини між речами. Малюк оперує замітниками і просторовими моделями

«в умі», уявляє собі з їх допомогою те, про що розповідають дорослі, заздалегідь передбачає результат власних дій.

Крім того, в діяльності дошкільнят формуються узагальнення, що закріплюються в поняттях, прийоми класифікації, елементи розумового моделювання, що свідчить про оволодіння дітьми знаковою діяльністю і становленні елементів понятійного мислення. Протягом дошкільного віку вдосконалюються функція планування і контроль над власними інтелектуальними діями.

Характерною особливістю мислення дошкільника є його егоцентричний характер, описаний Ж. Піаже. Через нього дитина сам не потрапляє в сферу свого відображення, не може подивитися на себе з боку, змінити позицію, точку зору, тому що не здатний вільно виробляти перетворення системи відліку, початок якої жорстко пов'язано з ним самим, з його «Я».

3.5. Мовленевий розвиток в дошкільному віці

Інтенсивний розвиток мови припадає на 3-4-й роки життя. Активний словник малюків зростає дуже швидко: приблизно до 100 нових слів за місяць. Свого розвитку досягає і звукове оформлення слів. Однак мова трирічних однотипна. Пропозиції схожі один на одного: на першому місці підмет, потім присудок, потім доповнення; дієслова використовуються в теперішньому часі.

До п'яти років можна відзначити успіхи в засвоєнні рідної мови дошкільням: словниковий запас перевищує 2000 слів. У ньому з'являються абстрактні поняття. Малюк намагається зрозуміти сенс загальних категорій: щастя, ніжність, справедливість, любов і т.д. Дитина хоче осмислити значення слів, пояснити їх походження. Його цікавлять всі характеристики слів: сенс, звукова форма, мелодія і музикальність. Дитина як би грає словами, як раніше він ретельно і довго обстежив різні предмети. Малюк годинами може видозмінювати слова, придумуючи нові. Він «грає» римами, але це не поезія. Найчастіше рима не пов'язана зі змістом, а лише по-особливому звучить.

У промові дитини, крім простих речень, починають з'являтися і складнопідрядні. Малюк змінює частини мови місцями, часто використовує союзи і прийменники. В середньому і старшому дошкільному віці також з'являються питальні речення. Цей вік називають іноді віком чомучок. Дитина прагне зрозуміти: що добре, що погано і чому. До п'яти років дошкільник вже здатний розуміти пасивні конструкції, легко використовує і застосовує минуле і майбутнє час дієслова. Малюк в цьому віці як ніколи легко засвоює правила граматики і запам'ятовує букви. Він прагне читати і писати букви. При правильній організації навчання дитини читання та письма в цьому віці він здатний легко і швидко навчитися читати.

І ще одна особливість мовного розвитку помічена в дослідженнях Ж. Піаже: при вирішенні завдань в грі з'являється багато слів, які нібито нікому не адресовані. Частково це емоційні вигуки, що виражають ставлення дитини до подій, частково - слова, що позначають дії і їх результати. Ця мова

звернена до себе самого і називається езопової - вона випереджає і направляє діяльність дитини. Протягом усього дошкільного віку ця мова йде на спад, піддається інтеріоризації, перетворюється у внутрішню і в цій формі зберігає свою планувальну функцію. Таким чином, егоцентрична мова є проміжною сходинкою, перехідною формою між зовнішньою і внутрішньою мовою дитини.

3.6. Методики уваги, уваги, пам'яті(див. Додаток Б)

Увага. Описувані методики дозволяють оцінювати сприйняття дитини з різних сторін, виявляючи одночасно з характеристиками самих перцептивних процесів здатність дитини формувати образи, робити пов'язані з ними висновки і представляти ці висновки в словесній формі. Останні дві характеристики в психодіагностику дитячого сприйняття введені тому, що основна тенденція у розвитку сприйняття полягає саме в його поступової інтелектуалізації.

Увага. Наступний набір методик призначається для вивчення таких якостей уваги, як продуктивність, стійкість, переключення і обсяг. Кожна з цих характеристик може розглядатися окремо і разом з тим, як приватна оцінка уваги в цілому. Для діагностики перерахованих характеристик уваги пропонуються різні методичні прийоми. На закінчення обстеження дитини за всіма чотирма представленими тут методикам, які належать до уваги, можна вивести загальну, інтегральну оцінку рівня розвитку уваги дошкільника.

Пам'ять. Всі види пам'яті та особливості важко одночасно оцінити, особливо якщо при цьому діагностується не тільки пам'ять, а й інші психологічні характеристики людини. У зв'язку з цим в практичній психодіагностики пам'яті доводиться обмежуватися тільки деякими її видами. У нашому випадку серед них знаходиться впізнавання, відтворення і запам'ятовування, зокрема обсяг короточасної зорової та слухової пам'яті (зір і слух - основні органи чуття людини), а також динаміка процесу заучування. Описувані далі чотири приватні методики призначені для психодіагностики цих характеристик пам'яті людини.

Питання до самостійного опрацювання:

1. Яка специфіка розвитку мови в дошкільному віці?
2. Які функції мови розвиваються особливо повно в дошкільному віці?
3. Які особливості сенсорного розвитку дошкільника?
4. Як розвиваються події сприйняття?
5. Як йде розвиток розумових дій дошкільника?
6. Як розвивається мимовільна увага?
7. Які умови формування довільної уваги?
8. Як розвивається мимовільна пам'ять дошкільника?
9. Які особливості довільної пам'яті в дошкільному віці?
10. Яка специфіка уваги дитини-дошкільника?
11. Діагностика психічного розвитку в дошкільному віці.

Лекція 4. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ І МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН ДОШКІЛЬНЯТ З ДОРОСЛИМИ ТА ОДНОЛІТКАМИ (ПРАКТИКУМ)

План

1. Малюнкові тести («Малюнок людини», «Малюнок сім'ї»)
2. Ініціатива і позиція в спілкуванні
3. Засоби вирішення конфліктної ситуації (методика «Драбина»)

При аналізі взаємин дитини з іншими людьми (групою, близькими) необхідно враховувати деякі його особистісні особливості.

У практиці психологічного обстеження застосовується найширший спектр методик, спрямованих на виявлення таких особливостей. Більшість з них належать до так званих проєктивним методам дослідження особистості. Їх загальним методичним прийомом, що служать виявленню найменш доступних для безпосереднього спостереження особливостей особистості, є принцип невизначеності стимульного матеріалу (наприклад, КАТ) або інструкції до завдання (як, наприклад, в малюнкових методах). Передбачається, що в ситуації невизначеності випробуваний більш вільно висловлює (проєктує) своє власне «я», особливості свого внутрішнього світу і особистісних переживань. Завдання експериментатора полегшити «проєкцію» для випробуваного. З цією метою він повинен демонструвати випробуваному доброзичливе ставлення, зацікавленості в результатах його діяльності при повній відсутності оцінного ставлення.

4.1. Малюнкові тести («Малюнок людини», «Малюнок сім'ї»)

Одна з найбільш простих за процедурою проведення, але дозволяють отримати достатньо інформації про особистісні особливості дитини - методика «Малюнок людини». На основі інтерпретації характеру промальовування фігури людини і окремих її частин можна виявити деякі загальні тенденції в розвитку особистості дитини, визначити в загальних рисах його труднощі, конфлікти, емоційний фон. При цьому необхідно підкреслити, що дана методика не дозволяє отримати вичерпного психологічного портрета дитини, і її результати повинні бути доповнені і уточнені даними інших методик.

Інструкція завдання методики «Малюнок людини» дуже проста - «намалюй людину». Дитина виконує малюнок простим, твердим олівцем.

Після того, як дитина закінчила малювати, доцільно попросити його розповісти про намальованому їм «людині» (спеціально виділяючи цікаву для нас сферу спілкування і взаємин). Можна ставити будь-які питання (за умови, що з дитиною встановлено емоційно близький контакт) з проблеми, тільки вони повинні бути не прямими («з ким він дружить?», «У нього багато друзів?», «Він б'ється?» і т.п.), а непрямыми («як ти думаєш, ...?», «як тобі здається, ...?» і т.п.). З урахуванням специфіки дошкільнят, питання краще також задавати в альтернативній формі: «як ти думаєш, він з ким-небудь дружить чи ні?», «Як тобі здається, він любить битися чи ні?» і т.п.

Необхідно підкреслити, що проектні можливості методики обмежені віком дітей (її недоцільно застосовувати як проєктивну методику на дітях молодше 5 років).

Далі будуть розглянуті інтерпретації тільки тих особливостей малюнка, які можуть бути співвіднесені зі сферою відносин дитини і оточуючих.

Формування відносин неможливо поза спілкуванням. Виразність у дитини потреби в соціальних контактах, емоційний досвід, отриманий в них, і пов'язані з ними проблеми істотно позначаються на формуванні ставлення його до інших людей і їхнє ставлення до нього.

Все це виявляється в малюнку людини при промальовуванні рук. Необхідно ще раз нагадати що висновки про особливості дитини, що проявляються в спілкуванні, можуть бути зроблені тільки як припущення, яке потребує підтвердження і уточнення.

Якщо дитина останніми малює руки, можна припустити, що він боїться соціальних контактів.

Широко розставлені в сторону руки можуть свідчити про потребу в широкому колі соціальних контактів. Опущені руки, навпаки, - у вузькому колі спілкування (дана особливість в зображенні рук не характеризує емоційну глибину соціальних контактів).

Поєднання широко розставлених в сторону рук з перебільшено великими кистями, як правило, свідчить про наявність у дитини напруженою, але не задоволеною потреби в спілкуванні, а отже, і про неблагополуччя його взаємин з оточуючими.

Малюнок людини з опущеними руками і добре промальовані кистями інтерпретується як показник високої вибірковості (але не закритості) в спілкуванні.

Редуковані кисті рук і їх відсутність свідчать про знижену практиці спілкування дитини. При цьому потреба в спілкуванні не обов'язково знижена. Вона може бути дуже високою, але в силу несприятливо складаються взаємин - пригніченою, загнаної всередину.

Коли малюють широко розставлені руки без кистей (особливо, якщо руки дуже довгі), можна припустити, що спілкування дитини має широкий, але формальний і поверхневий характер.

Якщо кисті рук відсутні у людини з опущеними руками, можна зробити припущення, що знижена потреба в спілкуванні поєднується з його емоційної бідністю. Такий характер спілкування пов'язаний з порушеннями емоційного розвитку дитини, а не з негативним досвідом взаємодії.

Довжина рук часто розглядається як показник потреби в самостійності, автономності: чим довше руки, тим більше ця потреба.

Зображення кистей рук у вигляді кулаків, промальовування пальців у вигляді довгих паличок розглядаються як ознаки агресивних тенденцій (часто ці особливості зображення поєднуються з промальовуванням широко розставлених рук).

Якщо дитина штрихує руки або взагалі не малює їх, це свідчить про труднощі в соціальних контактах, з якими у нього пов'язано надмірне емоційне напруження.

Промальовування пупка інтерпретується як прояв егоцентризму. Відзначимо, що егоцентризм розглядається як вікова особливість дошкільнят, але в даному випадку можна припустити, що егоцентризм має характер особистісної особливості і пов'язаний з егоїстичною спрямованістю особистості.

Профільне зображення голови або зображення людини зі спини розглядається як прояв закритості дитини, догляду від спілкування. Це своєрідний захист від негативних переживань, пов'язаних з виникаючими в спілкуванні труднощами, а не знижена потреба в спілкуванні.

Зображення лінії землі - показник почуття тривоги, невпевненості дитини, що відображає його реальний стан в системі взаємовідносин з іншими (завдання дослідника - визначити, які саме взаємовідносини, в сім'ї або групі, є причиною такої тривоги).

Іноді, коли спілкування дитини звужене в результаті невпевненості в собі, малюнок людини виконується в вигляді «портрета» або обмежується іншими рамками (наприклад, вікном).

Результати аналізу сфери взаємин дитини з іншими також доцільно зіставити з даними про характер його емоційного фону.

При обстеженні сфери взаємовідносин за допомогою методики «Малюнок людини» можна скористатися і її можливостями виявляти такі загальні тенденції в особистісному розвитку, як демонстративність, тривожність, агресивність.

Демонстративність. Як правило, демонстративні діти дуже успішні в ігровій діяльності, вони можуть запропонувати різноманітні та цікаві ігри. Тому з ними охоче і часто контактують однолітки, що створює враження успішності їх взаємовідносин. Однак у таких дітей можуть виникати проблеми (як в сім'ї, так і в групі) з-за їх підвищеної потреби в увазі.

Якщо результати виконання завдань проєктивних методик показують наявність у дитини проблем, конфліктів, пов'язаних зі спілкуванням, на знижений емоційний фон і т.д., можна припустити, що потреба в увазі не задовольняється в повній мірі і, отже, взаємини з іншими не настільки благополучні.

Про демонстративні тенденції дитини в першу чергу свідчить ступінь декорування фігури людини (пишність сукні, корона і т.п. - в малюнках дівчаток; безліч різноманітних, незвичайної форми кишень, нашивок, декорованих або незвичайних капелюхів і т.п. - в малюнках хлопчиків). Про демонстративності свідчить і незвичайність, нестандартність зображуваних персонажів (феї, русалки, клоуни, шерифи і т.п.). Часто ці діти не дуже добре малюють.

На демонстративність може вказувати і розмір фігури. Малюнок буває часом настільки великим, що дитині не вистачає місця для його завершення.

Власне демонстративні тенденції, які проявляються в розглянутих вище особливості малюнка, слід відрізнити від проявів демонстративності по типу «втечі в уяву». Діти з таким видом демонстративності менш благополучні в спілкуванні і взаєминах. Відчуваючи потребу в увазі вони не можуть повністю її реалізувати в силу властивої їм тривожності, що ще більше погіршує тривожний компонент в структурі їх особистості, а демонстративні тенденції переносяться в уявний план.

Компенсуючи випробовуваний ними брак уваги, такі діти іноді брешуть, що викликає негативне ставлення до них з боку дітей (особливо якщо така риса характеру негативно оцінюється вихователями) а також створює напруженість у відносинах із батьками.

Малюючи людини, діти з таким видом демонстративності компенсують своє почуття невпевненості, як правило, за рахунок зображення себе у вигляді принцеси або інших незвичайних персонажів, за рахунок прикраси свого образу. Але в тому випадку декорування малюнка носить більш стриманий характер, в ньому зустрічаються показники, що свідчать про неблагополучний особистісному розвитку, зокрема показники тривожності.

Одна з відмінних рис демонстративності як особистісної риси від демонстративності, що носить компенсаторний характер, - промальовування ніг. У першому випадку зображення їх не порушено. Якщо, наприклад, демонстративна дівчинка малює принцесу навіть в довгій сукні, то вона як правило, намалює і визирають з-під нього ошатні туфельки. При компенсаторною демонстративності ноги або взагалі відсутні, або малюються з порушенням пропорцій - найчастіше вони надмірно довгі. Якщо малюється взуття, то вона не декорована і іноді має досить значні розміри, як ніби покликана надати значимість, вагомість всьому тілі людини.

Тривожність. Тривожні діти, якщо у них добре розвинені ігрові навички, можуть не користуватися загальним визнанням в групі (звичайно ж, бувають і винятки), але і не виявляються в ізоляції. Як правило, тривожність таких дітей пов'язана з порушеннями в сімейних взаєминах. Невпевненість тривожного дитини, прагнення інших дітей домінувати над ним можуть призводити до ще більшого зниження емоційного фону, до тенденції уникати спілкування, виникнення внутрішніх конфліктів, пов'язаних зі сферою спілкування, посилення невпевненості.

У «рисунку людини» на тривожність вказують в першу чергу особливості самого процесу малювання. Тривожна дитина часто звертається до експериментатору за підтримкою і схваленням, запитує, чи все він правильно робить, і т.п. Натиск на олівець (про нього судять по продавлені аркуша паперу) у такої дитини, як правило, дуже сильний (якщо тривожність не сполучається з вкрай зниженим емоційним настроєм дитини). Про межі тривожності свідчить «тривожна лінія» (дитина малює контури не суцільний лінією, а косими штрихами). Тривожний дитина має тенденцію виправляти малюнок (при цьому виправлення не призводять до покращення).

Для малюнка тривожної дитини характерна штрихування, яка, як правило, дуже розмашисто і виходить за контур. Якщо штрихуються руки

людини, то можна припустити, що в першу чергу соціальні контакти викликають у дитини найбільшу емоційну напругу і є джерелом його тривожності.

Про тривожність свідчить і підкреслена промальовування очей, їх перебільшений розмір, особливо якщо очі зачорнені (що говорить уже про наявність страхів у дитини).

Характерна особливість тривожної дитини - перебільшена увага до деталей. На них він як би застряє, не наважуючись закінчити малюнок або відтягуючи момент малювання найбільш навантажувальних для нього деталей (наприклад, рук). Багато тривожні діти перераховують на малюнку пальці рук, малюють велику кількість гудзиків.

Тільки в тому випадку, якщо спостерігається більшість з перерахованих особливостей в процесі малювання, можна говорити, що дитина схильна турбуватися з приводу, що тривожність - глобальна риса його особистості. Якщо проявляються лише деякі особливості, то, швидше за все, це ситуативна реакція на обстеження або епізодичні прояви тривожності, пов'язані з невпевненістю дитини в окремих, наприклад малювальних, здібностях.

Агресивність. Прагнення домінувати над однолітками, вдаватися до сили як засобу залучення уваги або вирішення конфліктів (в дошкільному віці тільки починається процес соціалізації агресивних реакцій, трансформації їх в форми вербальної агресії), як правило, є причиною труднощів в спілкуванні, які виникають у агресивних дітей. Такі діти часто виявляються в ізоляції (з ними ніхто не хоче дружити, більшість дітей відчують по відношенню до них негативні емоції і негативно їх оцінюють), що провокує їх на нові агресивні реакції.

У малюнку людини про наявність у дитини агресивних тенденцій можуть свідчити перебільшені кулаки, довгі розчепірені пальці, військова тематика, наявність в руках у людини різних засобів нападу (пістолет, палиця, камінь і т.п.). На наявність вербальних форм агресії, як правило, вказують підкреслена промальовування рота, зображення його відкритим.

Про приховані форми агресивності, які з тих чи інших причин не приводяться в дію, може свідчити підкреслений ВОЄНІЗОВАНИЙ одяг (погони, кашкет і т.п.) без промальовування засобів нападу - в малюнках хлопчиків. У дівчаток такі форми агресивності можуть проявлятися в малюванні фігури хлопчика (якщо це не пов'язано з іншими порушеннями в розвитку особистості, пригнічена агресія може виявлятися і в спонтанних висловлюваннях по ходу малювання).

Необхідно розрізняти пряму (як стиль взаємодії) і захисну форму агресивності. На жаль, методика «Малюнок людини» не завжди дає можливість з достатнім ступенем визначеності розвести ці види (з цією метою можна звернутися до спостережень за поведінкою дітей). Непрямими ознаками захисної агресивності можуть послужити: розмір фігури людини - якщо малюється маленька людина з величезними кулаками, великою палицею і т.п. ; характер лінії - наявність «тривожної лінії»; сюжет малюнка -

малюється танк або інше технічне військове засоби, всередині якого сидить людина. Іноді захисна агресія поєднується зі страхом перед агресією, і тоді в малюнку кулаки або засоби нападу заштриховані або намальовані за спиною людини. Для уточнення, яка форма агресивності спостерігається в конкретному випадку, після завершення малюнка можна запитати дитину, для чого у людини такі кулаки, пістолет і т.д., в яких випадках він їх застосовує.

Так як малюнок людини дає лише загальні вказівки на неблагополуччя і конфліктність сфери спілкування і взаємин, то для вирішення питання про те, чи пов'язані вони з відносинами дитини та однолітків або обумовлені переважно порушенням сімейних взаємин, випробуваному можна запропонувати виконати «Малюнок сім'ї». Дана методика дозволяє частково простежити витоки його стилю особистісного взаємодії.

Існує кілька модифікацій методики «Малюнок сім'ї». Розглянемо її первісний варіант. Дається інструкція: «Намалюй свою сім'ю». Малюнок також виконується простим олівцем.

Найбільш достовірними вважаються такі особливості малюнка сім'ї: відстань між окремими членами сім'ї, послідовність їх зображення, склад намальованої сім'ї, відмінності зображень членів сім'ї за величиною.

Якщо в малюнку сім'ї руки кожного (або одного) члена сім'ї неоднакові, то можна припустити, що особливості характеризують стиль спілкування конкретних членів сім'ї (в даному випадку ці особливості інтерпретуються так само, як і в малюнку людини). Доцільно порівняти промальовування рук в малюнках людини і сім'ї, тобто зіставити стиль спілкування батьків і дитини.

У процесі виконання завдання дитиною рекомендується звертати увагу на паузи, повернення до вже намальованим деталям, надмірне штрихування виправлення, надмірне штрихування, спонтанні висловлювання.

Відстань між фігурами відображає реальну емоційну дистанційованість кожного члена сім'ї по відношенню до дитини, один до одного (з точки зору самої дитини).

Бар'єри (члени сім'ї зображуються роз'єднаними різними предметами) свідчать про емоційну роз'єднаність, про конфліктність сімейних відносин.

Порядок зображення. Найбільш інформативно то, кого з членів сім'ї дитина зображує першим. Як правило, це або найбільш емоційно значимий член сім'ї, або той член сім'ї, якого дитина боїться, але шанує.

Уточнити, з яким емоційним ставленням пов'язано зображення першим того чи іншого члена сім'ї, дозволяє аналіз малюнка в цілому.

Якщо дитина малює себе в безпосередній близькості з зображеним першим членом сім'ї, який при цьому ретельно промальований, декорований, можна припустити, що саме до нього дитина найбільш прив'язаний. У тому випадку, коли дитина малює себе на віддалі від першого зображеного члена сім'ї, намальованого до того ж схематично або редукувати, взагалі не малює себе або зображує останнім, то, швидше за все, з цим членом сім'ї у нього

пов'язані найбільш негативні емоції, на яких він свідомо чи несвідомо акцентує свою увагу.

Якщо першим дитина зображує себе, швидше за все, він сприймає себе як центр уваги, вважає головним у сім'ї. При такій ситуації його власне зображення значно відрізняється від інших за ступенем деталізованості, ретельності промальовування, декорування. В інших випадках - якщо в малюнку є показники особистісного неблагополуччя дитини - необхідно уточнити, чи не виконує таке зображення функцію компенсації.

Зображення першими різних предметів, а не людей розглядається як догляд, захист від неприємного завдання. Це свідчить про неблагополуччя в сімейному ситуації або про недостатню довіру дитини до експериментатору. Якщо останній малюється фігура матері, то найчастіше це говорить про негативне ставлення дитини до неї. Зображення останніми інших членів сім'ї не інтерпретується як показник таких відносин.

Склад сім'ї. Зображення всієї родини розглядається як один з показників сприятливої сімейної ситуації, але може свідчити про неї тільки в поєднанні з іншими показниками непорушених сімейних відносин. Присутність в малюнку не проживають в сім'ї дорослих (як правило, бабуся чи дідусь) може свідчити про незадоволення дитини сімейними відносинами, про їх конфліктності.

Зображення не входять в сім'ю дітей розглядається як прояв почуття самотності в сім'ї, браку уваги.

Включення в малюнок не живуть в будинку тварин (як правило, пухнастих і м'яких) інтерпретується так само, як і розширення сім'ї за рахунок інших дітей. З тією лише різницею, що тут можна припустити у дитини виражену потребу в більш теплих емоційних відносинах, тоді як включення в малюнок дітей свідчить, швидше за все, про потребу в спілкуванні на рівних.

Відсутність зображення якого-небудь члена сім'ї (або скороченої його зображення) може бути пов'язано з негативними емоціями по відношенню до нього, конфліктними відносинами дитини з ним. Часто в малюнку відсутні брати і сестри, що пов'язано з конкурентністю у відносинах з ними.

Якщо відсутня зображення самої дитини, це вказує на емоційне неприйняття дитини в сім'ї, відчуття знедоленої людини у нього.

Так само інтерпретується відсутність зображення членів сім'ї (дитина малює себе одного або з ким-небудь іншим, що не входять в сім'ю). Ці варіанти розрізняються відношенням дитини до такого відкидання. У разі відсутності зображення дитини можна припустити, що він відчуває свою провину за те, що не береться членами сім'ї. В іншому випадку дитина звинувачує сім'ю, що призводить до вельми драматичній ситуації: дитина і злиться, і ображається на своїх батьків, і любить їх (часто така суперечливість емоцій знаходить вихід в агресивних тенденціях, негативної демонстративності).

Зображення різних фігур на різних сторонах аркуша або на різних листах розглядається як показник ворожості між «роз'єднаними» членами

сім'ї. Відмова малювати сім'ю (за умови хорошого контакту експериментатора з дитиною свідчить про надмірне емоційному напруженні дитини в зв'язку з сімейною ситуацією, тенденції до витіснення цих відчуттів).

Величина фігур. Неадекватно велике зображення якого-небудь члена сім'ї може свідчити про його домінантності. Таке домінування може викликати у дитини негативне ставлення, і тоді в малюнку зустрічаються інші показники такого ставлення (наприклад, штрихування цієї фігури).

Неадекватно велике зображення дитиною самого себе інтерпретується як почуття своєї значущості. Однак якщо в малюнку є вказівки на неблагополучну сімейну ситуацію, особистісні труднощі дитини, то, швидше за все, зображення свідчить про потребу дитини у визнанні своєї значущості.

Зображення себе неадекватно маленьким свідчить про порушені сімейних відносинах, емоційної залежності, почутті невпевненості у дитини, про потребу в турботі. Зображення неадекватно маленьким якогось члена сім'ї розглядається як показник порушених відносин дитини з ним, які долають стосовно нього негативних емоцій.

Вираз обличчя намальованих членів сім'ї може бути відображенням почуттів дитини до них або уявлення дитини про те, як вони до нього ставляться.

Поправки. Стирання намальованих фігур, повернення до їх доопрацювання свідчить про значущість для дитини того чи іншого члена сім'ї. Однак ця значимість може бути як позитивною, так і негативною. Якщо доопрацювання не привели до поліпшення результатів, то це, як правило свідомство негативного, конфліктного відносини, що викликає емоційну напругу.

Показник конфліктності відносини дитини з даними членом сім'ї. Розташування фігур па лінії підстави проведення ліній під малюнком можуть розглядатися як симптоми тривожності дитини. У деяких випадках так само може бути проінтерпретувати і переважання в малюнку речей (в порівнянні з людьми). Додаткова інформація. Додаткову інформацію про сімейні стосунки можна отримати, запропонувавши дитині розфарбувати малюнок сім'ї. Збіг кольорів при розфарбовуванні розцінюється як показник емоційно близьких відносин дитини з даними членом сім'ї.

Для дослідження взаємовідносин дітей 5-7 років можна додатково використовувати і таку проектну методику як «Ігрова кімната». Вона спрямована на виявлення особливостей спілкування дітей в процесі ігрової діяльності і дозволяє побудувати гіпотезу про можливі причини популярності (непопулярності) дитини, а також отримати уточнюючу інформацію про його емоційно-лічнстних перевагах.

Дається така інструкція: «Уяви собі, що до тебе прилетів чарівник і запросив до свого замку. У цьому замку є чарівна кімната, в якій зібрані всі ігри, все іграшки, які тільки є на білому світі. Ти можеш прийти в цю кімнату і робити в ній все, що захочеш. Але є дві умови. Ти повинен прийти туди не один. Візьми з собою двох, кого ти захочеш. І ще: всі, що ви будете там

робити, будеш пропонувати ти сам ».Потім дитині задають питання: «Кого ти з собою візьмеш?». Якщо дитина називає імена дітей, наприклад: «Візьму Сашу і Вову», то важливо уточнити, що це за діти (з групи дитячого садка, куди ходить дитина; сусіди; родичі знайомі по дачі і т.п.), якого вони віку (такого ж, старше, молодші). Після цього дитині кажуть: «Ось тепер ви прийшли в чарівну кімнату, що ти запропонуєш там робити?». Після відповіді дитини (наприклад: «Грати в машинки») слід уточнити, як буде проходити гра, що діти будуть робити. Потім експериментатор продовжує: «Добре, все пограли, а потім сказали, що їм це набридло, і вони не будуть в це більше грати. Що ти далі запропонуєш?» Обговорюється друге речення дитини, після чого дорослий просить запропонувати ще що-небудь робити. Після того, як дитина зробив третє речення, йому кажуть: «Ти запропонував, а хлопці не хочуть так грати. Що ти будеш робити?». На закінчення дитині необхідно сказати що він дуже добре все придумав, і чарівник, напевно, ще запросить його в свій замок.При аналізі даних, отриманих з використанням цієї методики, можуть розглядатися наступні параметри.

4.2. Ініціатива і позиція в спілкуванні.

Можна припустити, що дитина, яка легко вносить різноманітні (наприклад, перший раз - грати в дочки-матері, другий - в хованки, третій - в доктора і т.п.), чіткі за задумом (може розповісти, як буде йти гра) пропозиції щодо спільної гри, в реальному ігровому взаємодії також буде ініціативним запропонує іншим дітям спільні ігри з різноманітною тематикою). Як правило, такі діти приймають на себе головні ролі в грі і займають провідну (домінуючу) позицію в спілкуванні. При цьому домінування може бути як позитивним (дитина доброзичливий, схильний конструктивно вирішувати виникаючі конфлікти, враховувати думки і бажання інших і т.п.), так і негативним (дитина авторитарний, прагне досягти своєї мети будь-якими, частіше неконструктивними засобами - криком, фізичною силою і т.п.). Характер домінування уточнюється на останньому етапі застосування методики, експериментатором задається уявна ситуація конфлікту.

Ініціативні, що займають провідні позиції в грі діти найчастіше користуються великою популярністю у однолітків і іноді навіть при вираженій тенденції до негативного домінування, так як вміння організувати цікаву спільну гру - одне з найважливіших якостей, що впливають на емоційно-особистісні переваги дошкільнят.Діти, що пропонують один-два варіанти гри і не завжди уявляють собі її хід, ускладнюють або відмовляються розподілити ролі, швидше за все, в ситуації реального спілкування будуть менш активні (вони, як правило не виступають активними організаторами гри, а лише підтримують її, вносять пропозиції і уточнення, пов'язані тільки з прийнятою ними роллю, а не по всій грі в цілому). Такі діти вибирають для себе середні по значущості ролі (помічників головних персонажів) і займають підрядну позицію в спілкуванні Діти із зазначеними особливостями ігрового взаємодії зазвичай не користуються у однолітків великою популярністю, але і не виявляються в ізоляції, тобто займають середнє положення в структурі групових

взаємин. Коли діти відмовляються від проявів ініціативи («Не в що грати», «У що хочуть все, в то й буду грати»), пропонують в кращому випадку один варіант гри (наприклад, перший раз - грати в машинки, другий раз - в інші машинки і т.п.), не можуть розповісти про задум гри, то можна припустити, що і в реальній грі вони виступають пасивними учасниками, яким дістаються другорядні, мало привабливі ролі і займають підрядну позицію в спілкуванні. Такі особливості взаємодії можуть бути наслідком недостатньо сформованих ігрових навичок, а також негативного ставлення з боку однолітків. Реально ці два фактори тісно переплетені. Так, недостатньо сформовані ігрові навички дитини зумовлюють небажання інших з ним взаємодіяти, негативне ставлення ровесників, що в свою чергу гальмує їх розвиток, і навпаки, негативне ставлення до дитини, обумовлене іншими причинами (наприклад, особистісними особливостями), перешкоджає розвитку його ігрових навичок, що може посилювати негативне ставлення до нього.

Благополуччя спілкування. Тому, скільки партнерів і кого саме для уявної гри вибирає дитина, можна судити про його добробут в спілкуванні. Якщо дитина легко вибирає партнерів-ровесників (причому їх кількість часто не обмежується двома), то можна припустити, що він досить успішний в спілкуванні і у нього благополучні взаємини з однолітками. Коли дитина довго обмірковує свій вибір, бере з собою в кращому випадку одного партнера-ровесника або брата, сестру, інших дітей, що різко відрізняються від нього за віком, або дітей, з якими він не має постійних контактів (сусід по дачі), то це може свідчити про якісь труднощі, що виникають у нього при спілкуванні (в першу чергу з ровесниками), і про відносне неблагополуччя його взаємин з дітьми. Дуже неблагополучний в спілкуванні з однолітками дитина, як правило, відмовляється кого-небудь взяти з собою («Один буду грати»), іноді бере з собою тільки свою собаку або дорослих (маму, бабусю, експериментатора і т.п.).

Розвиток ігрових навичок. Рівень розвитку ігрових навичок в старшому дошкільному віці визначається вмінням дітей включатися в сюжетно-рольову гру чи в гру з правилами, розподіляти ролі, виконувати їх, послідовно розгортати сюжет гри. Про рівень розвитку ігрової діяльності можуть свідчити різноманітність і характер пропонованих дитиною ігор. Високий рівень характеризується тим, що діти можуть запропонувати кілька варіантів сюжетно-рольових ігор, ігор-драматизації або ігор з правилами, розповісти, хоча б у загальних рисах, про хід гри, її правила, розподілі ролей. При середньому рівні діти можуть запропонувати один варіант сюжету-рольової гри або гри з правилами, або тільки настільно-друковані ігри, іноді - ігри, які передбачають наявність двох партнерів (шашки, шахи). Низький рівень - коли діти пропонують маніпулятивні (машинки катати) або деструктивні (подушками кидатися) гри. Способи вирішення конфліктної ситуації. Конфліктну ситуацію задають через уявний відмова дітей прийняти третє речення дитини-випробуваного. Можна виділити два основних способи вирішення конфлікту: деструктивний і конструктивний. Деструктивні способи припускають або відхід від ситуації («Піду і не буду з ними грати»),

«Сам буду грати»), або агресивне її дозвіл («Всіх поб'ю і примушу грати»), або залучення зовнішніх коштів для вирішення конфлікту («Бабусю покличу , вона всіх змусить грати»).

Конструктивні виходи з конфлікту припускають просування в ситуації і її дозвіл («Запропоную іншу гру», «Спершу у хлопців, у що краще грати, і ми домовимося»). Діти, які віддають перевагу вирішувати конфлікти конструктивним способом, більш товариські, і у них, як правило, встановлюються благополучні взаємини з однолітками. Необхідно пам'ятати, що результати, отримані за допомогою будь-яких проектних методів, в тому числі і результати виконання завдання методики «Ігрова кімната», не завжди прямо і однозначно співвідносяться з особливостями спілкування і взаємодії дітей. Методика дозволяє тільки вибудувати гіпотези про такі особливості, які потребують перевірки за допомогою інших методик і спостереження за реальною поведінкою дітей.

4.3. Засоби вирішення конфліктної ситуації (методика «Драбина»)

Застосування методики «Драбина» при обстеженні взаємин дітей дозволяє проконтролювати такий важливий, що впливає на них фактор, як самооцінка і самоприйняття дитини. Методика «Драбина» відноситься також до проектних методів і включає завдання на здійснення дитиною вибору за оцінними шкалами. Експериментатор кладе перед дитиною малюнок сходи (зазвичай з семи сходинок) і пояснює, що на самій верхній сходинці знаходяться люди, які найбільше подобаються дитині (показує верхню сходинку), на сходинці нижче - ті, що менше подобаються, на найнижчій - люди, які йому зовсім не подобаються. Слова «нижче», «ще нижче» вимовляти не обов'язково, так як пояснення супроводжується показом відповідних сходинок. Можна показати сходинку і сказати: «Ось тут». Інформацію про те, що на самій нижній сходинці знаходяться люди, які дитині зовсім не подобаються, експериментатор повідомляє дитині спокійно, оскільки не слід викликати у нього підкреслено емоційне ставлення до них. Потім дитині пропонують показати, на яку сходинку і чому поставлять його друзі, брати, сестри, він сам, мама, тато, вихователька і ін. Не слід починати з найбільш емоційно значущих людей (мама, тато, сам дитина). Іноді діти формально виконують завдання методики (на питання про те, чому він думає, що та чи інша людина поставить його на цю сходинку, відповідає «А тут порожньо» тощо). В цьому випадку можна через кілька днів дати завдання повторно, пояснюючи, що не обов'язково різні люди повинні ставити його на різні сходинки, можуть на одну і ту ж. Однак таке виконання завдання також діагностично - воно може свідчити про несформованість самооцінки дитини.

Методика «Драбина» дозволяє визначити, хто з дітей найбільш високо чи низько оцінюється дітьми групи (або конкретною дитиною), наскільки адекватні їх уявлення про ставлення до себе і реальне ставлення до них. Ступінь збігу емоційно-особистісного статусу (за результатами використання методики «Два будинки») з оціночним статусом можуть розглядатися як показник визнання дитини групою. Пояснення дітей дають можливість

зрозуміти причини симпатії чи антипатії групи (члена групи) до конкретної дитини.

Також існує **проективна візуально-вербальна методика Р. Жиля**. Методика спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків, деяких характеристик її поведінки. Методика дозволяє виявити конфліктні зони в системі міжособистісних відносин дитини, даючи тим самим можливість, впливаючи на ці відносини, впливати на подальший розвиток особистості дитини (Додаток В).

Питання до самостійного опрацювання:

1. Особливості формування міжособистісних відносин дітей 5-7 років в дошкільному навчальному закладі.
2. Діагностика міжособистісних відносин старших дошкільнят.
3. Спілкування з дорослим має прямий вплив на розвиток всіх психічних і особистісних процесів дитини.
4. Взаємодії і взаємини забезпечують розвиток самого спілкування і дошкільника як суб'єкта комунікації.
5. Як сприяти розвитку потреби у спілкуванні?
6. У чому виявляються особливості спілкування дошкільнят з однолітками?

Лекція 5. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНО-ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (ПРАКТИКУМ).

План

1. Розвиток емоційної сфери в дошкільному віці
2. Особливості розвитку особистості в дошкільному віці
3. Методики особистісно-емоційної сфери дітей

5.1. Розвиток емоційної сфери в дошкільному віці

Емоційне життя дошкільника пов'язана з переважанням емоцій над усіма сторонами діяльності дитини. Емоційність характеризується непроизвольністю, безпосередністю, яскравістю: почуття швидко спалахують і згасають, настрій нестійкий, прояви емоцій дуже бурхливі. Дитина легко починає відчувати почуття симпатії, прихильності, любові, співчуття, жалості, гостро переживає і ласку, і похвалу, і покарання, і осуд, легко реагує на конфліктні ситуації, швидко розбудовується від невдач, легко ображається і плаче, бурхливо висловлює почуття до героїв книг і фільмів. Але все це так само швидко згасає і забувається.

Джерелом емоційних переживань дитини стають в першу чергу його взаємини з дорослими та іншими дітьми, а також ті ситуації, які справили на нього нове, незвичайне, сильне враження. Тому чим більше вражень отримує дитина, тим більш диференційованими стають його емоційні переживання.

До старшого дошкільного віку з'являються більш складні почуття - почуття прекрасного, почуття краси, ритму, гармонії, інтелектуальні почуття, які дитина намагається висловити словами і пояснити. Формується внутрішній світ, в якому він аналізує виниклі почуття, переживання, відносини, даючи їм оцінку.

Однією з провідних потреб дітей дошкільного віку є потреба в емоційному благополуччі - в ласці, в захисті, в увазі і повазі, у визнанні їх прав і потреб. Зворотні прояви по відношенню до дитини (неприйняття його, грубість, неуважність і т.д.) формують почуття невпевненості в собі, страху, недовіри, невротичні реакції і недовірливе поведінку. Особливе місце тут має почуття страху - за себе, за інших; страх бути покинутим, бути неприйнятним і т.д. На базі цих страхів може сформуватися так звана «невротична тріада» - тики, заїкання, енурез. Будучи закріпленими, ці реакції не сприяють нормальному розвитку особистості і її соціальних контактів.

Протягом усього дошкільного дитинства почуття набувають велику глибину і стійкість; вони частіше направляються на вираз турботи про інших, на формування дружби, любові. Головний напрямок у розвитку емоційної сфери - збільшення інтелектуальності емоцій (по Л. С. Виготському, «інтелектуалізація афекту»), пов'язане із загальним розумовим прогресом дитини.

У дошкільному віці формуються початки рефлексії - здатності представляти себе очима інших, тому особливо старші дошкільнята

намагаються контролювати зовнішні прояви своїх почуттів, придивлятися до інших людей.

Важливий напрямок всіх змін - розвиток довільності поведінки. Спочатку цей процес йде під впливом вказівок і контролю дорослих, а потім дитина починає самостійно управляти власною поведінкою, підпорядковувати його вирішення будь-якої задачі, досягнення якої-небудь мети.

В першу чергу, дитина привчається контролювати свої позу, рухи, змушуючи себе спокійно сидіти на заняттях, які не підхоплюватися, що не крутитися, не розмовляти. Зовнішній контроль поступово змінюється внутрішнім - на основі м'язових відчуттів, і дитині не потрібно спеціально стежити за своїми руками і ногами, притискати їх, складати і т.д. У дошкільному віці довільно керованими стають поведінку дитини в цілому, вчинки, а не тільки окремі дії. Поведінка дитини спочатку опосередковується образами, даними в конкретній формі поведінки іншої людини, а потім все більш і більш узагальненими образами, які виступають у формі словесно сформульованого правила або норми.

Поряд з контролем над поведінкою дитина освоює управління своїм сприйняттям, пам'яттю, мисленням. Старші дошкільнята свідомо ставлять собі за мету запам'ятати, побачити, почути, зрозуміти і докладають зусиль в їх досягненні. Але незважаючи на появу перших вольових зусиль поведінку дошкільника можна назвати «вольовим актом», багато в чому воно імпульсивно, мимоволі.

5.2. Особливості розвитку особистості в дошкільному віці

Дошкільний вік є початковим етапом формування особистості. У дітей виникають такі особистісні освіти, як супідрядність мотивів, засвоєння моральних норм і формування довільності поведінки.

На початковому етапі дошкільного віку з'являється супідрядність (ієрархія) мотивів. За визначенням А. Н. Леонтьєва, це результат зіткнення безпосередніх бажань дитини з прямим або непрямим вимогою дорослих діяти за заданим зразком. І те, що іменується довільністю поведінки, є підпорядкування своїх вчинків зразком, а виникнення перших морально-етичних уявлень є процес засвоєння зразків поведінки, пов'язаних з їх оцінкою з боку дорослих.

Уміння соподіняти мотиви виявляється в ситуаціях вибору і там, де безпосередні бажання дитини стримуються різними обмежувачами, наприклад заборонаю дорослих, покаранням / заохоченням, власним контролем (довільністю).

Вивчення мотивів дошкільників дало можливість встановити серед них дві великі групи: особисті та суспільно значущі. У дітей молодшого та середнього дошкільного віку переважають особисті мотиви. Вони найбільш яскраво проявляються в спілкуванні з дорослими. Дитина прагне отримати емоційну оцінку дорослого-схвалення, похвали, ласку.

Особисті мотиви виявляються в різних видах діяльності і спрямовані на предмети діяльності. Наприклад, в ігровій діяльності дитина прагне

забезпечити себе іграшками та атрибутами гри, не аналізуючи заздалегідь самого процесу гри і не з'ясовуючи, чи знадобляться йому в ході гри дані предмети.

Поступово в процесі спільної діяльності дошкільнят у дитини формуються і суспільно значущі мотиви, що виражаються у формі бажань зробити щось для інших людей.

Перебудова мотиваційної сфери пов'язана з засвоєнням дитиною морально-етичних норм. Починається воно з формування оцінок, на підставі яких діти поділяють всі вчинки на «хороші» або «погані». Спочатку безпосереднє емоційне ставлення до людини нероздільно злито в свідомості дитини з моральною оцінкою його поведінки, тому молодші дошкільнята не вміють аргументувати свою погану або хорошу оцінку вчинку іншої людини. Старші дошкільнята пов'язують свою аргументацію з суспільним значенням вчинку.

У ситуаціях, де експериментально створено розбіжність моральних норм і імпульсивних бажань дитини, виявляється 3 типи поведінки і відповідно 3 способу вирішення таких ситуацій:

Перший тип - «дисциплінований» (виконати правило, чого б це не коштувало) зустрічається з 3-4 років. Протягом усього дошкільного віку йде зміна мотивації моральної поведінки: спочатку дитина намагається уникати покарання або осуду, але поступово відбувається усвідомлення необхідності виконання правил поведінки. Другий тип «недисциплінований неправдивий тип поведінки» (порушити правило, задовольнивши своє бажання, але приховати порушення від дорослого) характеризується переважанням імпульсивної поведінки при знанні моральної норми та наслідків її порушення.

Третій тип - «недисциплінований правдивий тип» (порушити правило, слідує своїм бажанням, і не приховувати цього): молодші дошкільнята проявляють його в силу недостатності довірного контролю, тому вони і не переживають «свою ганьбу»; а старші діти бувають збентежені і соромляться скоєного навіть наодинці з собою.

У дошкільному віці починає формуватися почуття відповідальності за здійснювані вчинки і почуття обов'язку. Первинне почуття задоволення від похвали дорослого збагачується новим змістом. Разом з цим починають формуватися перші моральні потреби. Задовольняючи домагання на визнання з боку дорослих і інших дітей, бажаючи заслужити суспільне схвалення, дитина намагається вести себе відповідно соціальним нормам і вимогам. Спочатку дитина робить це під безпосереднім контролем дорослого, потім весь процес інтеріоризується, і дитина діє під впливом власного наказу.

На тлі численних змін особлива роль в дошкільному віці належить становленню основних елементів самосвідомості.

Перш за все зачатки самосвідомості виявляються в самооцінці дитини. Особливість формування полягає в тому, що, знаючи більшість норм і правил поведінки, дитина легше застосовує їх до інших, ніж до самого себе. Він

здатний оцінити вчинок іншої людини як неправильний, несправедливий, але той же вчинок, здійснений ним самим, оцінюється неадекватно. Свої неправильні вчинки дошкільник часто не оцінює як такі і ображається, протестує, коли так класифікують ці вчинки інші. І тільки авторитет дорослого дозволяє дитині зрозуміти сенс вчиненого неправильного вчинку або хоча б прийняти зауваження як правильне. Саме тому шлях виховання об'єктивної самооцінки лежить через допомогу дорослого: дорослий допомагає проаналізувати вчинок через його порівняння з діями інших дітей. Якщо дитина навчиться порівнювати себе з іншими в аналогічних ситуаціях, він зможе дати собі правильну оцінку.

Самооцінка дошкільника в одному виді діяльності може помітно відрізнятися від самооцінки в інших. В оцінці своїх досягнень, наприклад в малюванні, дитина може оцінювати себе правильно, в оволодінні грамотою - переоцінювати, а в оволодінні співом - недооцінювати і т.д. Критерії, якими користується дитина при самооцінці, в значній мірі залежать від батьків і вихователів.

На основі самооцінки у дошкільника формується рівень домагань. В першу чергу, це домагання на визнання. Дитина дуже хоче завоювати прихильність як дорослих, так і однолітків. Протягом цього періоду у нього формується весь комплекс переживань, пов'язаних з претензіями на визнання. Так, він відчуває почуття провини і сорому, коли не задовольняє соціальним вимогам. Він усвідомлює, що означає «повинен» і «зобов'язаний» і як співвідносяться ці поняття з «хочу», тому ми можемо апелювати до його совісті; у нього з'являється почуття гордості за те хороше, що він зробив для інших, подолавши себе; він соромиться своїх негативних проявів і негативних вчинків. Проте, все це ще нестійка, особливо негативні переживання, і внутрішня позиція, що складається до кінця дошкільного віку, у більшості дітей може бути описана як «Я хороший». Формування самооцінки і домагань тісно пов'язане з новим усвідомленням себе в часі. Протягом дошкільного віку формуються індивідуальне минуле і індивідуальне майбутнє, які безпосередньо пов'язані з сьогоденням. Минуле, крім різноманітних спогадів, представляє дитині якість його стану, іменоване їм «коли я був маленьким», і це означає, що старший дошкільник усвідомлює себе великим з усіма наслідками, що впливають звідси наслідками. Майбутнє дозволяє створити «життєву перспективу» у формі «коли я виросту і стану великим» з системою позитивних і найнеймовірніших очікувань: дитина одночасно і послідовно хоче бути космонавтом і двірником, співаком і лікарем, диктором телебачення і автогонщиком і т.д.

Усвідомлення себе в часі має й інший бік: дитина починає цікавитися початком і кінцем власного життя. Перше проявляє себе в питаннях, звідки він взявся, чому у нього двоє батьків, цікавитися роллю батька в свою появу на світ, цікавитися маленькими дітьми. Друге дає цілий спектр найрізноманітніших дитячих страхів (вогню, води, пожежі, землетруси і т.д.), пов'язаних з кінцем життя. У свою чергу, страхи, зумовлені страхом смерті, породжують багато варіантів дитячих «оберегового» ритуалів (не наступати

на тріщини в асфальті або каналізаційні люки, стискати кулак при зустрічі з певними особами, використовувати нитки на зап'ястях і хрестики на шії і т.д.) і своєрідних ігор-«страшилок» (про чорний плащ, криваву руку, таємничу двері і т.д.), прийме, історій, попереджень і т.д.

Не менш важливий компонент дитячої самосвідомості - психосексуальна ідентифікація, тобто усвідомлення дитиною своєї статевої приналежності, переживання себе як хлопчика чи дівчинки. Молодші дошкільнята можуть припустити, що, виростаючи, можуть стати особами протилежної статі і не роблять різниці між однолітками свого і протилежної статі в іграх, в міжособистісних перевагах. Старші ж дошкільнята цілком усвідомлюють, що статевая приналежність незворотна, і прагнуть затвердити себе саме як хлопчики чи дівчатка, вибирають для ігор і дружби партнерів своєї статі. Вони вже знають, як повинні вести себе і якими мають бути хлопчики і дівчатка взагалі, тому дівчатка прагнуть робити щось типowo жіноче (шити, прати, готувати і т.п.), а хлопчики - типowo чоловіче (забивати, відпилювати, ремонтувати, застосовувати силу і т.п.). Всі діти, як правило, пишаються, якщо їх старання помічаються і схвалюються.

Психосексуальна ідентичність створюється за рахунок взаємодії багатьох факторів: ідентифікації з дорослим і імітації його поведінки; відповідного навіювання з боку дорослого. Батьки інформують дитини про те, що він (вона) хлопчик (дівчинка) і про відповідні підлозі стереотипах поведінки: «Не плач, ти ж хлопчик, майбутній чоловік, а чоловіки не плачуть», «дівчинки повинні бути акуратними» і т.п.). Важливі заохочення за відповідне підлозі поводження і осуду за невідповідне, а також навчання стандартам поведінки своєї статі і т.д.

Д. Б. Ельконін підкреслює, що протягом дошкільного віку дитина проходить величезний шлях розвитку-від відділення себе від дорослого («я сам») до відкриття свого внутрішнього життя, самосвідомості. При цьому вирішальне значення мають характер мотивів, які спонукають особистість до задоволення потреб в спілкуванні, діяльності, в певній формі поведінки.

На основі всіх перерахованих елементів до кінця дошкільного віку у дитини складається загальна схема образу «Я» («Я-концепція»).

5.3. Методики особистісно-емоційної сфери дітей(Додаток Г)

Розвинута особистісно-емоційна сфера дитини є показником її благополуччя. Аби створити оптимальні умови для зростання особистості, потрібно відстежувати особливості розвитку її емоційної сфери.

Питання до самостійного опрацювання:

1. Емоційний розвиток в дошкільному віці.
2. Розвиток вищих почуттів у дошкільному дитинстві
3. Які основні напрямки розвитку емоційної сфери дошкільника?
4. Джерело емоційних переживань дитини.
5. Теорія розвитку особистості дитини у дошкільному віці
Л.С. Виготського.
6. Етапи формування особистості в дошкільному віці

7. Роль сім'ї у формуванні особистості дошкільника

Лекція 6. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ ТА ЇЇ ДІАГНОСТИКА (ПРАКТИКУМ)

План

1. Інтелектуальна сфера дитини
2. Основні критерії готовності до школи
3. Діагностичний пакет «Готовність до школи»
4. Тести готовності дитини до школи

Діти різняться між собою за рівнем психічного розвитку, тому їхня готовність до навчання у школі буде різною.

Навчання вони можуть починати з 6-7 років за 3-4-річною програмою. Як правило, це вирішується індивідуально, що актуалізувало необхідність розроблення критеріїв визначення готовності дитини до школи, вибору відповідної програми навчання. У школі дітям пред'являють однакові вимоги, передбачені навчальним планом. Дитина, спроможна їх виконати, є психологічно готовою до навчання, якщо навчання вимагає значних зусиль дитини, батьків, педагогів - воно буде неефективним. У з'ясуванні готовності дітей до школи викристалізувалися педагогічний і психологічний підходи.

Прихильники педагогічного підходу визначають готовність до школи за сформованістю у дошкільників навичок читати, міркувати, писати, декламувати вірші тощо. За цього підходу відсутня інформація про те, за якою із програм початкової школи варто навчати дітей надалі. Констатуючи рівень освоєння навчальних навичок, педагогічний підхід не враховує проблеми актуального і потенційного психічного розвитку дитини, його відповідності психологічному віку, можливого відставання або випередження. Не забезпечується прогностична валідність підходу: не можна прогнозувати якість, темп і особливості засвоєння знань конкретною дитиною у молодших класах школи. Ці обмеження зумовили звернення педагогів за допомогою до психологів.

Психологічний підхід не є однорідним або універсальним, оскільки існує багато тестів, методів і процедур визначення готовності до школи, заснованих на теоретичному уявленні про неї як результат загального психічного розвитку дитини упродовж дошкільного життя. Відмінності психологічних підходів у розв'язанні цієї проблеми зумовлені неоднозначним трактуванням факторів і характеристик психічної сфери дошкільника.

Поширеним критерієм готовності до школи є комплексний показник зрілості психічних функцій, що характеризують її розумовий, емоційний і соціальний розвиток. Американські психологи головним вважають діагностування інтелектуальних компонентів готовності до школи. Найчастіше вони звертають увагу на зорові і слухові розпізнавання (наприклад, розуміння на слух), словниковий запас, загальну поінформованість, рівень розвитку сенсомоторики, розуміння кількісних відношень та ін. Найвикористовуваніший у США національний тест готовності (MRT) призначений для молодшої і середньої груп дитячого садка

(1-й рівень), для старшої групи та першокласників (2-й рівень). Наприклад, завдання 2-го рівня передбачають:

- 1) початкові погодження (дитині показують 4 картинки, наприклад зображення кішки, будиночка, клоуна тощо, і називають кожну з них, потім просять відібрати картинку, що починається з певного звукосполучення чи звуку (наприклад, "бу");
- 2) звуко-буквені відповідності (кожне завдання складається з картинки і 4 букв. Після того як дорослий називає картинку, дитина вибирає букву, що відповідає звуку, з якого починається назва картинки);
- 3) зорову відповідність (потрібно підібрати до зображення ще одне зображення. Це можуть бути поєднання букв, слів, чисел, буквоподібних фігур (штучних букв));
- 4) пошук зразків (призначений для оцінювання здатності побачити поєднання букв, слів, цифр, буквоподібних фігур у великих угрупованнях);
- 5) «шкільну» мову (визначають, наскільки розуміє дитина основні і похідні граматичні структури і поняття, що вивчають у школі);
- 6) слухання (з'ясовують розуміння змісту пропонуваного усно слів, текстів);
- 7) кількісні поняття (перевіряють знання основних понять математики, наприклад розміру, форми, кількості тощо);
- 8) кількісні дії (необов'язково) (оцінюють вміння дитини рахувати і виконувати прості математичні дії).

6.1. В інтелектуальній сфері ознаками готовності дитини до школи є: диференційоване сприйняття, довільна концентрація уваги, аналітичне мислення, раціональний підхід до дійсності, логічне запам'ятовування, інтерес до занять, досягнення результату власними зусиллями, бажання отримати нові знання, оволодіти на слух розмовною мовою, здатність розуміти і застосовувати символи, розвиток тонких рухів руки і зорово-рухової координації. В емоційній сфері про готовність до школи свідчать емоційна стійкість і навчальна мотивація (бажання вчитися). Ознаками готовності до школи в соціальній сфері є потреба у спілкуванні з іншими дітьми, вміння підкорятися інтересам і звичаям групи, здатність виконувати соціальну роль школяра.

Відповідно до цієї класифікації Я. Ірасек створив тест шкільної зрілості, який пізніше модифікував А. Керн. Складається він з трьох завдань: малювання людини, копіювання письмових речень, змалювання групи крапок. Основними ознаками шкільної зрілості автори тесту вважають зорово-моторну координацію - здатність до керування рухами руки. У першому тесті домінують творчий та образний компоненти, у другому і третьому - вольові аспекти (маленькій дитині, яка не знає написання букв, важко і нудно копіювати складний візерунок або зображені на листку крапки).

Використання тесту Ірасека - Керна вимагає високої професійної кваліфікації психодіагноста. Для застосування його (як і інших графічних

методик) необхідні глибокі знання особливостей особистісного розвитку дитини, оскільки тестування може спричинити у неї сильну емоційну реакцію.

У вітчизняній психології оцінювати вікові особливості розвитку намагався ще Л. Виготський ("Мислення і мова", 1934). Він зазначав, що навчання починається не тоді, коли психологічні функції, які є основою навчальної діяльності, виявляються зрілими, а тоді, коли ці функції починають цикли свого розвитку. У межах концепції Л. Виготського психологічні особливості кожного вікового етапу визначають за допомогою характеристики провідної діяльності дитини. Однак ця концепція охоплює різні, майже протилежні підходи до визначення психологічної готовності до школи. Так, прихильники одного з них розвиненість ігрової діяльності вважають критерієм підготовки до навчальної діяльності. Вони заперечують ранній початок шкільного навчання, оскільки вважають, що скорочення дошкільного дитинства зумовлює неповноцінний розвиток особистості. Для компенсації цього чинника у 80-ті роки ХХ ст. запровадили нульовий клас, маючи на меті поєднання, а потім переведення ігрової діяльності дітей у навчальну.

Вступ до школи відчутно змінює спосіб життя дитини. 6-річні діти переживають кризу у своєму розвитку, оскільки в цей час відбуваються складні фізичні і психологічні зміни. Діагностування в перехідному віці повинно включати оцінювання новоутворень минулого вікового періоду і початкових форм діяльності наступного, появу і рівень розвитку симптомів, що характеризують початок перехідного періоду (Д. Бльконін).

6.2. Основні критерії готовності до школи стосуються сформованості ігрової діяльності і початків навчальних новоутворень. Проявами сформованості ігрової діяльності є:

- 1) здатність переносити рольове значення з одного предмета на інший (приготування каші з піску в пісочниці, їзда верхи на цїпку замість коня);
- 2) уміння співвіднести роль із правилом ("як принц я повинен відповідно розмовляти, командувати, наказувати; як страж - охороняти принца; як мати - піклуватися про ляльку-дитину, повчати, карати");
- 3) уміння підкоритися відкритому правилу гри ("так" і "ні" не говори, чорне і біле не бери");
- 4) високий рівень розвитку наочно-образного мислення, співвіднесення зорового і значенневого понять;
- 5) використання символічних засобів ("риска - це межа", "паличка - кінь");
- 6) рівень розвитку загальних уявлень (поінформованість, елементарні логічні висновки).

Центральним новоутворенням у психіці дитини, що визначає успішність навчання в початковій школі, Н. Гуткіна, яка запропонувала і апробувала діагностичну програму психологічної готовності до школи, вважає довільність поведінки. Ця програма охоплює такі методики:

- а) визначення домінування пізнавального або ігрового мотиву в афективній сфері і змісті потреб дитини;
- б) виявлення сформованості внутрішньої позиції школяра (спеціально побудована бесіда з дошкільником);
- в) "будиночок" - завдання змалювати зразок, що дає змогу діагностувати особливості довільної уваги, сенсомоторики, уміння працювати за зразком;
- г) "так і ні" - діагностування уміння діяти за правилом, що є модифікацією відомої гри ""так" і "ні" не говори, чорне і біле не бери";
- г) "чобітки" - визначення вміння використовувати правило для розв'язання задачі та особливостей розвитку процесу узагальнення;
- д) "послідовність подій" - вивчення особливостей розвитку логічного мислення, мовлення і здатності до узагальнення;
- е) "звукові хованки" - діагностування фонематичного слуху.

На основі обстеження дитини за цією програмою складають її психологічну карту.

Є. Бугрименко, А. Венгер, К. Поливанова та О. Сушкова при розробленні програмного комплексу діагностування психічного розвитку шестирічних дітей, зважаючи на основні характеристики вікового розвитку, орієнтувалися на конкретні умови, у яких перебуває першокласник у школі (програми, класно-урочна система тощо).

Школа вимагає від дитини сформованості певного рівня довільності - уміння організувати і контролювати свою рухову активність, діяти відповідно до вказівок дорослого, аналізувати запропонований зразок (виокремлювати його з матеріалу), мислення і мовлення, бажання бути школярем. Для оцінювання таких здатностей дитини використовують діагностичні процедури, призначені для з'ясування рівня розвитку передумов навчальної діяльності: уміння уважно і точно виконувати послідовні вказівки дорослого, самостійно діяти за його завданнями, орієнтуватися на умови завдань, долати вплив побічних факторів; належного розвитку наочно-образного мислення, що є основою повноцінного розвитку логічного мислення.

Російські дослідники Г. Кравцов і О. Кравцова основними складовими психологічної готовності до школи вважають фактори особистісної зрілості, яка виявляється у відносинах дитини з дорослим (довільність), однолітками (здатність до співпраці і змістовного спілкування), до себе (рівень самосвідомості). Інші російські вчені (А. Венгер і М. Гінзбург) вважають, що основою успішного навчання у молодших класах є повноцінні мотиви навчання, позитивне ставлення до школи, правильна самооцінка, уміння і бажання сумлінно виконувати навчальні завдання тощо.

Традиційний психологічний підхід визначає готовність до школи за класичними принципами тестування. 6-7-річні діти повинні виявити здатність виконати інтелектуальні тести на встановленому рівні, який виражає вікову норму інтелектуального розвитку. Психологічний вік дитини з'ясовують за діагностуванням досягнення вікових норм. Якщо протестовані

діти справляються зі шкільною програмою, то вони досягли певного рівня інтелектуального розвитку, який вважають індикатором готовності до школи. Дитину, яка пододала стандартну (надійну і валідну) тестову процедуру, можна діагностувати для з'ясування готовності або неготовності до школи.

Перевагою традиційного психологічного підходу є виокремлення загальних критеріїв для оцінювання вікового розвитку дітей, недоліками - неврахування специфіки вимог школи до них, недооцінка впливу психічного розвитку (наприклад, мотивації), що компенсують невисокі інтелектуальні результати або не виявляють відмінні інтелектуальні показники у процесі шкільного навчання.

У майбутньому в оцінюванні готовності дитини до школи можливе використання комплексних стандартизованих висновків, підготовлених психологами дошкільних установ, дитячих поліклінік, заснованих на багаторічному досвіді спостережень за динамікою розвитку конкретної дитини. Надійність і валідність забезпечить належна фактологічна база, а не зустріч з дитиною, яку батьки вперше привели до школи.

Корисними при цьому будуть методичні розробки, які використовують стандартизовані комп'ютеризовані ігрові процедури і тести. Методика Н. Улановської, наприклад, передбачає взаємодію в системі "психолог - дитина - комп'ютер", ґрунтується на загальних уявленнях вікової та педагогічної психології про специфіку дітей цього віку, структуру навчальної діяльності, аналізі вимог і практики навчання в молодшій школі. Здійснення тестових процедур у формі фронтальної роботи дітей у класі під керівництвом дорослого уможлиблює перехід від абстрактного вимірювання здібностей до фіксування їх проявів у навчальній діяльності.

6.3. Діагностичний пакет «Готовність до школи»

Комп'ютерна версія діагностичного пакета "Готовність до школи" дає уніфіковану (стандартизовану) оцінку психологічної готовності 6-7-річних дітей до шкільного навчання, порівнює результати дітей різних дошкільних установ та рівень вияву готовності в різних школах. Його автори не використали деяких необхідних діагностичних процедур через неможливість створення їх комп'ютерних версій. Дбаючи про компактність пакета (необхідність діагностично обстежити дитину за одну зустріч, не втомити її) обмежилися мінімальним набором методик. Тому вимога суворо дотримуватися всіх інструкцій і заповнювати під час діагностичної роботи всі анкети важлива для одержання даних про дитину. Пакет включає комп'ютерні методики і спеціальні процедури їх проведення, що дають змогу охарактеризувати кожну дитину, групу дітей за такими показниками:

- 1) особистісний і соціально-рольовий розвиток - сформованість ставлення до себе як до школяра, до дорослого ~ як до вчителя, перевага пізнавальних, навчальних, ігрових або комунікативних мотивів, критичне ставлення до своїх здібностей, знань, дій, орієнтування у навколишньому світі, запас знань, динамічні характеристики поведінки (імпульсивність, загальмованість тощо);

- 2) розвиток довільності - уміння самостійно виконувати послідовність дій, діяти за наочним зразком, згідно з усними інструкціями дорослого, уміння підпорядкувати свої дії правилам;
- 3) інтелектуальний розвиток - розвиток загального інтелекту, просторових уявлень та образного мислення, уміння орієнтуватися на систему ознак;
- 4) розвиток окремих психічних процесів і навчальних навичок - мовлення, уміння читати, тонких рухів руки.

Ці показники важливі для прийняття рішення про готовність до школи і комплексного оцінювання психічного розвитку 6-8-річних дітей. Діагностичний пакет використовують під час відбору 6-річних дітей для шкільного навчання; поділу дітей на класи (залежно від рівня підготовленості, актуального інтелектуального або мовного розвитку, соціальної зрілості тощо); для вироблення рекомендацій (інших видів допомоги) учителю молодших класів у роботі з конкретною дитиною і класом загалом; для оцінювання динаміки психічного розвитку дітей у процесі навчання в 1 класі (двічі зі значним часовим інтервалом).

Діагностичний пакет "Готовність до школи" містить три блоки програм.

- 1. Програми-матеріали для психолога. Вони складаються з питань для бесіди-знайомства, завдань для оцінювання мовного розвитку, виявлення уміння читати і міркувати. У процесі співбесіди фіксують правильність відповідей дитини, оцінюють її дії, після цього вона відповідає на запитання короткої анкети. Завдання дають змогу одержати інформацію про розвиток мовлення, навички лічби та письма, оцінити загальну поінформованість дитини, критичність, соціальну готовність до школи.

- 2. Програми-методики для дитини. Вони пропонують дитині діагностичні завдання, дають змогу реєструвати їх оцінки і зберігати результати для статистичного оброблення і якісного аналізу. Цей блок охоплює такі методики:

- а) "прогресивні матриці" Равена - 2 серії по 12 матриць для оцінювання загального інтелекту;

- б) "лабіринт" - 10 завдань для оцінювання вміння діяти за зразком, розвитку наочно-образного мислення і просторових уявлень, сформованості тонких рухів руки (щоб керувати мишкою комп'ютера тощо), уміння виконувати послідовність дій згідно з інструкцією дорослого;

- в) "зразок і правило" - 6 завдань, що дають змогу оцінити здатність дитини орієнтуватися на умови задачі, підпорядкувати свої дії правилу;

- г) "оцінка критичності" - завдання на виправлення своєї помилки на матеріалі методики "зразок і правило", призначене для оцінювання розвитку критичності, довільності, ставлення до дорослого як до вчителя;

- г) "бесіда про школу" - ідентифікація дитини з одним із персонажів бесіди, що допоможе виявити сформованість її бажання учитися, ступінь соціальної готовності до школи, ставлення до себе як до школяра.

Фронтальне використання комп'ютерних діагностичних методик відповідно до інструкції і заповнення дослідником анкети після кожної методичної процедури дасть змогу виявити сформованість ставлення до дорослого як до вчителя.

3. Програма оброблення результатів для психолога. Програми статистичного аналізу і представлення результатів діагностування використовують при прийнятті рішення про готовність дитини до шкільного навчання, при розподілі дітей на класи, для вироблення рекомендацій учителю щодо роботи з конкретною дитиною. З їх допомогою отримують картину психічного розвитку кожної обстеженої за конкретними показниками дитини, а також картину досягнень усіх дітей за окремими показниками і в комплексі.

Комп'ютерний діагностичний пакет "Готовність до школи" використовує спеціально підготовлений шкільний психолог. Він повинен надати педагогу рекомендації щодо прийому дитини до школи, врахування її індивідуальних особливостей у навчанні. Наприклад, одна проблема може мати різні способи розв'язання залежно від причин, що її зумовили. Так, троє хлопчиків не розв'язали запропонованих на уроці задач і одержали двійки з різних причин. Один із них інтелектуально розвинений, однак у школі він нудьгує, тому не розв'язав задачу. Через несформованість навчальної мотивації здібний інтелектуально хлопчик не встигає у навчанні. Іншому хлопчикові у школі цікаво, він легко розв'язує задачі, проте сторонні чинники (сусід по парті, події за вікном) заважають йому зосередитися. Несформована довільність поведінки зумовлює ускладнене виконання інтелектуально розвиненою дитиною простої справи. Третій хлопець уважно вислухав умову задачі, зосередився на її вирішенні. Однак його мовний розвиток надто низький, він не може переформулювати умову задачі в математичний вираз. Отже, кожен хлопчик має різні психологічні фактори, які не дають змоги їм успішно навчатися. Їх корекцію слід робити індивідуально.

Лише повноцінний розвиток усіх компонентів психологічної готовності до школи гарантуватиме успіх у навчанні. Грамотне використання результатів діагностування уможливило одержання і зворотного, компенсаторного ефекту.

6.4. Тести готовності дитини до школи(Додаток Д)

За нормами вікової психології готовність дитини до школи формується між шостим і сьомим роком життя. Але в кожного – індивідуальний темп розвитку. Тому рішення про те, чи стане дитина в цьому році стати першокласником, батькам варто приймати разом зі спеціалістами – педагогами та психологами, – орієнтуючись, у першу чергу, на особливості розвитку малюка.

Питання до самостійного опрацювання:

1. Компоненти психологічної готовності до шкільного навчання
2. Основні аспекти готовності до шкільного навчання.
3. Емоційно-вольова готовність дитини до школи

4. Розумова готовність дитини до школи
5. Соціально-психологічна готовність дитини до школи

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика: учеб. для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: Питер, 2006 351с.
2. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. Івано-Франківськ, 2008. 295с
3. Гріньова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424с.
5. Носс И.Н. Психодіагностика: учеб. для бакалавров. Москва: Юрайт, 2013.
6. Палій А. Дитяча психодіагностика Книга, 477 с.
7. Червонна Т.Ш. Корекційні заняття з розвитку психічних процесів у дітей 4-6 років Харків: 2009. 58 с.
8. Яценко Т.В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку Методичний посібник.ДНЗ №57 м. Кременчук. 2011. 84ст.

Допоміжна

1. Анастаси А. Урбина С. Психологическое тестирование. 7-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 688 с.
2. Варій М.Й. Психологія: навч. посібник / для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 288с.
3. Галян І.М. Психодіагностика. Київ, 2009. 463 с.
4. Гончаренко Т. (уклад.) Розвивальні та корекційні заняття психолога К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. 120 с.
5. Демьянов Ю.Г. Основы психопрофилактики и психотерапии: Пособие для студентов психол. ф-тов унгов.СПб: Паритет, 1999. 224 с.
6. Діагностика в арттерапії / Под ред. А.И. Копытина СПб.: Речь, 2005. 80 с.
7. Карпенко З.С. Діагностика психічного розвитку дітей 6–7 років. Івано-Франківськ: Перевал, 1993. 65с.
8. Карпенко Н.В. Діагностика психічного розвитку дитини в роботі педагога (вчителя, вихователя):навч. посіб. 2-ге вид. К.:Каравела, 2010. 248с
9. Крамченкова В. О. Психодіагностика розвитку дошкільників: старший дошкільний вік. Харків: Вид-во «Ранок», 2013. 192 с
- 10.Киселева М.В. Арттерапия в работе с детьми: руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми СПб.: Речь, 2007. 160 с.
- 11.Кузикова С.Б. Основы возрастной психокоррекции. Сумы: СДПУ, 2001. 316 с
- 12.Литвиненко С. В. Психолого-педагогические пути развития познавательной активности дошкольников как компоненты школьной готовности. Начальное образование. 2009. №3. С. 38-41.

- 13.Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Київ: «Слово». 2009. 464с.
- 14.Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 460 с.
- 15.Павелків Р. В., Цигипало О. П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст] : навч. посіб.К. : «Центр учбової літератури», 2013. 296 с.
- 16.Правдов, М. А. Особенности организации двигательной и познавательной деятельности детей дошкольного возраста Москва : Каннон : Реабилитация, 2006. 184 с
- 17.Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Науково-методичний посібник. Серія "Дитина замовляє розвиток" Тернопіль: Мандрівець, 2010. 140с.
- 18.Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методика и тесты. Учебное пособие. Самара: Бахрах-М, 2001. 672 с.
- 19.Розвивальні ігри та вправи для дітей п'ятого року життя / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, О. О. Вовчик-Блакитна, Г. В. Гуменюк, Т. Л. Гурковська. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 64 с.
- 20.Стадненко Н.М., Ілляшенко Т.Д., Обухівська А.Г. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. 20 с.
- 21.Стребелева Е. А. Коррекционно-развивающее обучение детей в процессе дидактических игр : пособие для учителя-дефектолога. М. : ВЛАДОС, 2008. 256 с.
- 22.Туриніна О.Л. Практикум з психології: Нав. посіб. Київ: МАУП, 2007. 326с.
- 23.Хухлаева О. В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции : учебное пособие. М. : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
- 24.Эльконин Д. Б. Психолого-педагогическая диагностика : проблемы и задачи // Психодиагностика и школа : тезисы симпозиума / Под ред. К. М. Гуревича. Таллинн, 1980. С. 60-68.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36) <https://library.pdpu.edu.ua/>
<https://library.pdpu.edu.ua/index.php/pro-nas/naukovtsiam/290-alfavitnij-pokazhchik-disertatsij>
2. Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького (м. Одеса, вул. Пастера,13)<http://odnb.odessa.ua/>
3. Електронні бібліотеки:
[http // www.koob.ru](http://www.koob.ru)
[http // www.psy.pu.ru](http://www.psy.pu.ru)
[http //www.e-catalog.name/](http://www.e-catalog.name/)

ДОДАТКИ

Таблиця 1.

Порівняльна періодизація психічного розвитку і психопатологічної симптоматики в дитинстві

Вік	Стадія психосексуального розвитку (Фрейд)	Стадія психосоціального розвитку (Еріксон)	Стадія когнітивного розвитку (Піаже)	Стадія афективного розвитку (Джерсїлд)	Психопатологічні симптоми (Ентоні)
0–1,5	оральна	довіра – недовіра	сенсомоторна	страхи перед темнотою, чужими, самотністю, раптовими звуками, безпорадністю	аутизм, анаклітична депресія*, порушення харчування і сну
1,5–3	анальна	автономія – сумнів/сором	символічна	страх розлуки, страх бути покинутим, страх перед раптовими рухами	симбіотична поведінка, негативізм, упертість, боязкість/сором'язливість, нічні страхи
3–5	генітальна едипова (любов, <i>враждебність</i>)	ініціатива – почуття провини	інтуїція, уявлення	страхи перед: тваринами, уявними істотами, травмою, образою	фобії, кошмарні сновидіння, проблеми мовлення, енурез, страхи
6–11	латентна	старанність – почуття власної неповноцінності	конкретні операції	страхи перед: шкільними невдачами, страх бути висміяним, страх втрати власності, фізичної вади, хвороби, смерті	шкільні проблеми, страх школи, шкільна фобія, нав'язливості, конверсійні симптоми, тики

*Анаклітична депресія – термін Рене Шпітца, що використовується для позначення серйозної прогресуючої депресії, що виникає у немовлят, які втратили матір і не отримали відповідної заміни; синдром дефіциту материнської турботи і тривалого переживання будь-якого дискомфорту.

Методи діагностики уяви

Описувані далі методики дозволяють оцінювати сприйняття дитини з різних сторін, виявляючи одночасно з характеристиками самих перцептивних процесів здатність дитини формувати образи, робити пов'язані з ними висновки і представляти ці висновки в словесній формі. Останні дві характеристики в психодіагностику дитячого сприйняття введені тому, що основна тенденція у розвитку сприйняття полягає саме в його поступової інтелектуалізації.

Методика "Чого не вистачає на цих малюнках?"

Суть цієї методики полягає в тому, що дитині пропонується серія малюнків, представлених нижче. На кожній з картинок цієї серії не вистачає якоїсь істотної деталі. Дитина отримує завдання якомога швидше визначити і назвати відсутню деталь.

Проводить психодіагностику за допомогою секундоміра фіксує час, витрачений дитиною на виконання всього завдання. Час роботи оцінюється в балах, які потім служать основою для висновку про рівень розвитку сприйняття дитини.

Оцінка результатів

10 балів. Дитина впорався із завданням за час менше, ніж 25 сек, назвавши при цьому всі 7 відсутніх на картинках предметів.

8-9 балів. Час пошуку дитиною всіх відсутніх предметів зайняло від 26 до 30 сек.

6-7 балів. Час пошуку всіх відсутніх предметів зайняло від 31 до 35 сек.

4-5 балів. Час пошуку всіх відсутніх предметів склало від 36 до 40 сек.

2-3 бала. Час пошуку всіх відсутніх предметів виявилось в межах від 41 до 45 сек.

0-1 бал. Час пошуку всіх відсутніх деталей склало в цілому більше ніж 45сек.

Оцінки даються в балах, в десятибальною системою і представляються в інтервалах, що є безпосередньою підставою для виробництва висновків про рівень психологічного розвитку дитини. Поряд з такими загальними висновками дитина в результаті його обстеження по тій чи іншій методиці отримує приватні оцінки, які дозволяють більш тонко судити про рівень його розвитку.

Точні критерії оцінок в десятибальною системою не задані з тієї причини, що апріорі, до отримання чималого досвіду застосування методик, їх визначити неможливо. У зв'язку з цим досліднику дозволяється додавати або віднімати один-два бали (в межах заданого діапазону оцінок) за наявність або, відповідно, відсутність старанності з боку дитини в процесі його роботи над психодіагностичні завданнями. Така процедура в цілому мало впливає на кінцеві результати, але дозволяє краще диференціювати дітей.

Висновки про рівень розвитку

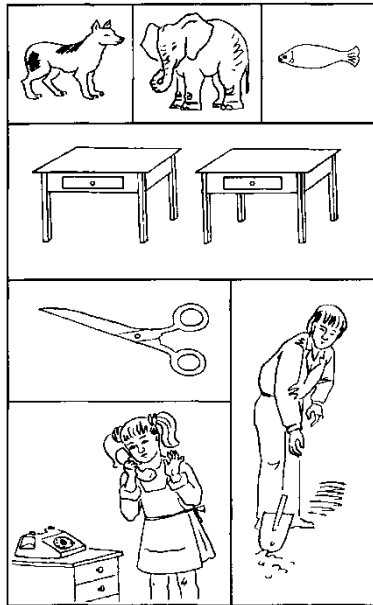
10 балів. Дуже високий.

8-9 балів. Високий.

4-7 балів. середній

2-3 бала. Низький.

0-1 бал. Дуже низький.

Методика «Дізнайся, хто це»

Перш ніж застосовувати цю методику, дитині пояснюють, що йому будуть показані частини, фрагменти деякого малюнка, за якими необхідно буде визначити то ціле, до якого ці частини відносяться, т е по частині або фрагменту відновити цілий малюнок

Психодіагностичне обстеження за допомогою даної методики проводиться наступним чином Дитині показують рис 2, на якому листком паперу прикриті всі фрагменти, за винятком фрагмента «а» Дитині пропонується по даному фрагменту сказати, якому загальному малюнку належить зображена деталь На вирішення цього завдання відводиться 10 сек Якщо за цей час дитина не зумів правильно відповісти на поставлене запитання, то на такий же час - 10 сек - йому показують наступний, трохи більше повний малюнок «б», і так далі до тих пір, поки дитина, нарешті, не здогадається, що зображено на цьому малюнку

Враховується час, в цілому витрачений дитиною на вирішення завдання, і кількість фрагментів малюнка, які йому довелося переглянути перш, ніж прийняти остаточне рішення.

оцінка результатів

10 балів - дитина за фрагментом зображення «а» за час менше ніж 10 сек, зумів правильно визначити, що на цілому малюнку зображена собака

7-9 балів - дитина встановив, що на даному малюнку зображена собака, тільки за фрагментом зображення «б», витративши на це в цілому від 11 до 20 сек

4-6 балів - дитина визначив, що це собака, тільки за фрагментом «в», витративши на вирішення завдання від 21 до 30 сек

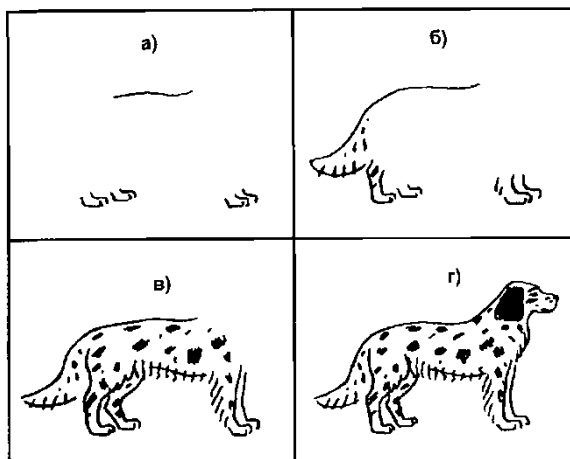
2-3 бали - дитина здогадалася, що це собака, лише за фрагментом «г», витративши від 30 до 40 сек

0-1 бал - дитина за час, більший ніж 50 сек, взагалі не зміг здогадатися, що це за тварина, переглянувши всі три фрагменти «а», «б» і «в»

Висновки про рівень розвитку 10 балів - дуже високий; 8-9 балів - високий. 4-7 балів - середній. 2-3 бала - низький. 0-1 бал - дуже низький

Методика «Які предмети заховані в малюнках?»

Дитині пояснюють, що йому будуть показані кілька контурних

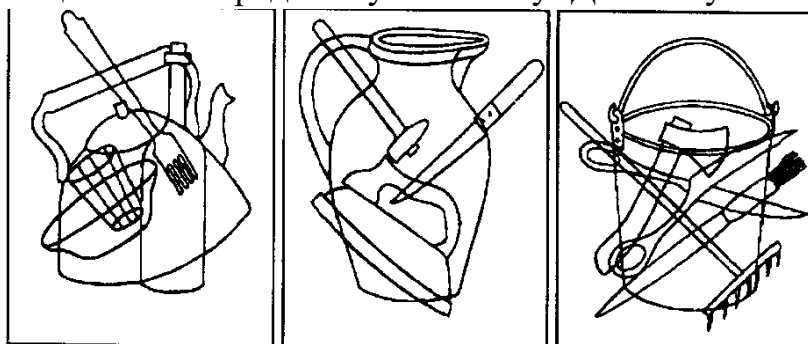

малюнків, в яких як би «заховані» багато відомих йому предмети. Далі дитині представляють рис. 4 і просять послідовно назвати обриси всіх предметів, «захованих» у трьох його частинах: 1, 2 і 3.

Час виконання завдання обмежується однією хвилиною. Якщо за цей час дитина не зумів повністю виконати завдання, то його переривають. Якщо дитина впорався із завданням менше ніж за 1 хвилину, то фіксують час, витрачений на виконання завдання.

Рис 3 Картинки до методики «Які предмети заховані в малюнках»

Примітка. Якщо проводить психодіагностику бачить, що дитина починає поспішати і передчасно, не знайшовши всіх предметів, переходить від одного малюнка до іншого, то він повинен зупинити дитину і попросити пошукати ще на попередньому малюнку. До наступного малюнку можна

переходити лише тоді, коли будуть знайдені всі предмети, наявні на попередньому малюнку. Загальна кількість всіх предметів, «захованих» на малюнках 3, становить 14

10 балів - дитина назвав всі 14 предметів, обриси яких є на всіх трьох малюнках, витративши на це менше ніж 20 сек.

8-9 балів - дитина назвав всі 14 предметів, витративши на їх пошук від 21 до 30 сек.

6-7 балів - дитина знайшла і назвав всі предмети за час від 31 до 40 сек.

4-5 балів - дитина вирішила задачу пошуку всіх предметів за час від 41 до 50 сек.

2-3 бала - дитина впорався із завданням знаходження всіх предметів за час від 51 до 60 сек.

0-1 бал - за час, більший ніж 60 сек, дитина не зміг вирішити задачу з пошуку і назвою всіх 14 предметів, «захованих» у трьох частинах малюнка.

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький. 0-1 балл – очень низкий.

Методика «Чим залатати килимок?»

Мета цієї методики - визначити, наскільки дитина в стані, зберігаючи в короткочасної і оперативної пам'яті образи баченого, практично їх використовувати, вирішуючи наочні завдання. В даній методиці застосовуються картинки, представлені на рис. 4.

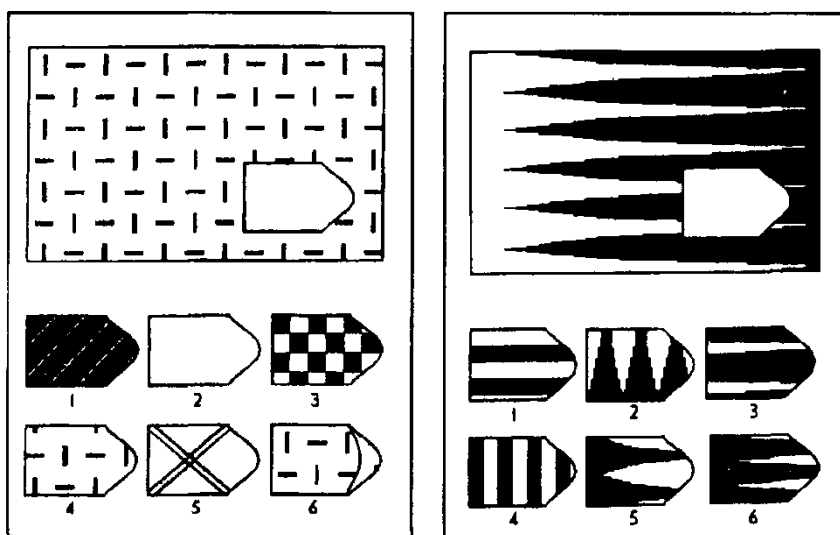

Рис 4 Картинки до методики «Чим залатати килимок?»

Перед його показом дитині кажуть, що на даному малюнку зображено два килимки, а також шматочки матерії, яку можна використовувати для того, щоб залатати наявні на килимках дірки таким чином, щоб малюнки килимка і латки не відрізнялися. Для того, щоб вирішити задачу, з декількох

шматочків матерії, представлених в нижній частині малюнка, необхідно підібрати такий, який найбільше підходить до малюнка килимка.

Оцінка результатів

10 балів - дитина впорався із завданням менше ніж за 20 сек

8-9 балів - дитина вирішила правильно все чотири завдання за час від 21 до 30 сек.

6-7 балів - дитина витратив на виконання завдання від 31 до 40 сек.

4-5 балів - дитина витратив на виконання завдання від 41 до 50 сек.

2-3 бали - час роботи дитини над завданням зайняло від 51 до 60 сек.

0-1 бал - дитина не впорався з виконанням завдання за час понад 60 сек.

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький.

0-1 бал - дуже низький.

Методи діагностики уваги

Наступний набір методик призначається для вивчення уваги дітей з оцінкою таких якостей уваги, як продуктивність, стійкість, переключення і обсяг. Кожна з цих характеристик може розглядатися окремо і разом з тим, як приватна оцінка уваги в цілому. Для діагностики перерахованих характеристик уваги пропонуються різні методичні прийоми. На закінчення обстеження дитини за всіма чотирма представленими тут методикам, які належать до уваги, можна вивести загальну, інтегральну оцінку рівня розвитку уваги дошкільника.

Методика 5. «Знайди і викресли»

Завдання, що міститься в цій методиці, призначене для визначення продуктивності і стійкості уваги. Дитині показують рис. 5. На ньому в випадковому порядку дано зображення простих фігур: грибок, будиночок, відерце, м'яч, квітка, прапорець. Дитина перед початком дослідження отримує інструкцію такого змісту:

«Зараз ми з тобою пограємо в таку гру: я покажу тобі картинку, на якій намальовано багато різних, знайомих тобі предметів. Коли я скажу слово "починай", ти по рядках цього малюнка почнеш шукати і закреслювати ті предмети, які я назву. Шукати і закреслювати названі предмети необхідно до тих пір, поки я не скажу слово "стоп". В цей час ти повинен зупинитися і показати мені то зображення предмета, яке ти побачив останнім. Після цього я відзначу на твоєму малюнку місце, де ти зупинився, і знову скажу слово "починай". Після цього ти продовжиш робити те ж саме, тобто шукати і викреслювати з малюнка задані предмети. Так буде кілька разів, поки я не скажу слово "кінець". На цьому виконання завдання завершиться».

У цій методиці дитина працює 2,5 хв, протягом яких п'ять разів поспіль (через кожні 30 сек) йому кажуть слова «стоп» і «починай».

Експериментатор в цій методиці дає дитині завдання шукати і різними способами закреслювати будь-які два різних предмета, наприклад зірочку перекреслювати вертикальною лінією, а будиночок - горизонтальною. Експериментатор сам зазначає на малюнку дитини ті місця, де даються відповідні команди.

Обробка і оцінка результатів

При обробці і оцінці результатів визначається кількість предметів на малюнку, переглянутих дитиною протягом 2,5 хв, тобто за весь час виконання завдання, а також окремо за кожен 30-секундний інтервал.

$$S = \frac{0,5 \cdot N - 2,8n}{t},$$

Отримані дані вносяться в формулу, за якою визначається загальний показник рівня розвиненості у дитини одночасно двох властивостей уваги: продуктивності і стійкості:

де S - показник продуктивності і стійкості уваги обстеженого дитини;

N- кількість зображень предметів на рис. 5 (б), переглянутих дитиною за час роботи;

t - час роботи;

n - кількість помилок, допущених за час роботи. Помилками вважаються пропущені потрібні або закреслені непотрібні зображення.

Рис 5 Матриця з фігурками до завдання «Знайди і викресли» для дітей від трьох до чотирьох років

В результаті кількісної обробки психодіагностичних даних визначаються за наведеною вище формулою шість показників, один - для всього часу роботи над методикою (2,5 хв), а решта - для кожного 30-секундного інтервалу. Відповідно, змінна t в методиці буде приймати значення 150 і 30.

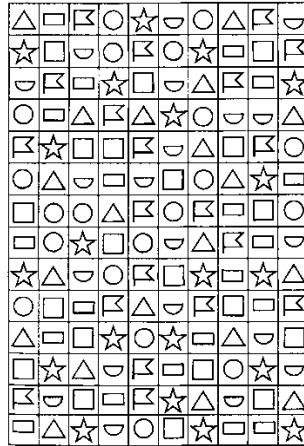

Рис 7 Матриця з фігурками до завдання «Знайди і викресли» для дітей у віці від чотирьох до п'яти років

За всіма показниками S , отриманим в процесі виконання завдання, будується графік наступного виду (рис. 8), на основі аналізу якого можна судити про динаміку зміни в часі продуктивності і стійкості уваги дитини. При побудові графіка показники продуктивності і стійкості переводяться (кожен окремо) в бали за десятибальною системою наступним чином:

10 балів - показник S у дитини вище, ніж 1,25 бала.

8-9 балів - показник S знаходиться в межах від 1,00 до 1,25 бала

6-7 балів - показник S знаходиться в інтервалі від 0,75 до 1,00 бала

4-5 балів - показник S знаходиться в межах від 0,50 до 0,75 бала.

2-3 бала - показник S знаходиться в межах від 0,24 до 0,50 бала.

0-1 бал - показник S знаходиться в інтервалі від 0,00 до 0,2 бала.

Стійкість уваги в свою чергу в балах оцінюється так

10 балів - всі точки графіка на малюнку 8 не виходять за межі однієї зони, а сам графік своєю формою нагадує криву 1.

8-9 балів - всі точки графіка розташовані в двох зонах на зразок кривої 2.

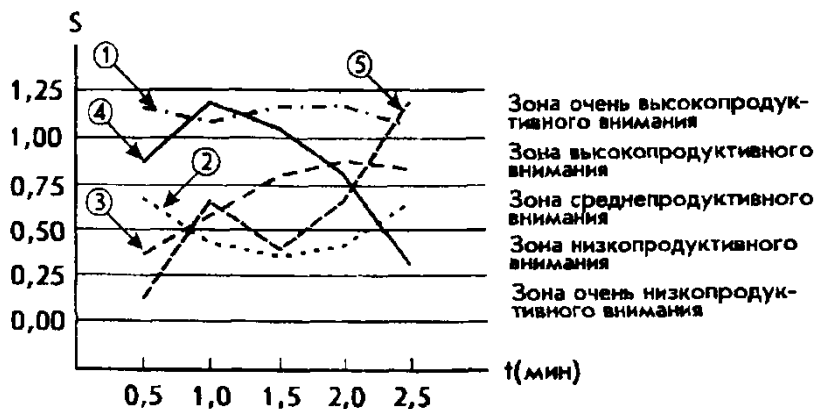

Рис. 7 Варіанти графіків, що показують динаміку продуктивності і стійкості уваги за методикою «Знайди і викресли»

На графіку представлені різні зони продуктивності і типові криві, які можуть бути отримані в результаті психодіагностики уваги дитини за даною методикою. Інтерпретуються ці криві наступним чином

- 1 Крива, зображена за допомогою лінії типу -.-.-. Це графік дуже високопродуктивного і стійкої уваги.
 - 2 Крива, представлена лінією типу Це графік низькопродуктивної, але стійкої уваги.
 - 3 Крива, що зображається за допомогою лінії типу - - - - -. Являє собою графік середньопродуктивний і Середньостійка уваги.
 - 4 Крива, зображена за допомогою лінії ---- Є графіком середовищ-непродуктивного, але нестійкого уваги
 - 5 Кривая, изображенная линией - - - - -. Являє графік среднепродуктивного і вкрай нестійкого уваги
- 6-7 балів - всі точки графіка розташовуються в трьох зонах, а сама крива схожа на графік 3.
- 4-5 балів - всі точки графіка розташовуються в чотирьох різних зонах, а його крива чимось нагадує графік 4
- 3 бали - всі крапки графіка розташовуються в п'яти зонах, а його крива схожа на графік 5.

Висновки про рівень розвитку

10

балів - продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.

8-9 балів - продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.

4-7 балів - продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.

2-3 бали - продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.

0-1 бал - продуктивність уваги дуже низька, стійкість уваги дуже низька.

Методика «Проставь значки»

Тестове завдання в цій методиці призначене для оцінки перемикання і розподілу уваги дитини. Перед початком виконання завдання дитині показують рис. 8 і пояснюють, як з ним працювати Ця робота полягає в тому, щоб в кожному з квадратиків, трикутників, гуртків і ромбів проставити той знак, який заданий вгорі на зразку, тобто, відповідно, галочку, рису, плюс або точку.

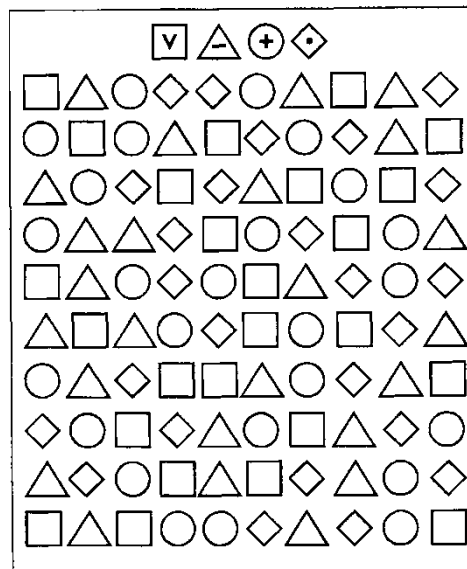
Дитина безперервно працює, виконуючи це завдання протягом двох хвилин, а загальний показник переключення і розподілу його уваги визначається за формулою:

де S - показник переключення і розподілу уваги;

N - кількість геометричних фігур, переглянутих і помічених відповідними знаками протягом двох хвилин;

n - кількість помилок, допущених під час виконання завдання. Помилками вважаються неправильно проставлені знаки або пропущені, тобто НЕ помічені відповідними знаками, геометричні фігури.

оцінка результатів

10 балів - показник S більше ніж 1,00.

8-9 балів - показник S знаходиться в межах від 0,75 до 1,00.

6-7 балів - показник S розташовується в межах від 0,50 до 0,75.

4-5 балів - показник S знаходиться в інтервалі від 0,25 до 0,50.

0-3 бала - показник S знаходиться в межах від 0,00 до 0,25.

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

6-7 балів - середній. 4-5 баллов – низкий.

0-3 балла – очень низкий.

Рис 8 Лист к методике «Проставь значки»

Методика «Запам'ятай і розстав крапки»

За допомогою даної методики оцінюється обсяг уваги дитини. Для цього використовується стомлений матеріал, який ви бачите на рис. 9 Лист з точками попередньо розрізається на 8 малих квадратів, які потім складаються в стопку таким чином, щоб вгорі виявився квадрат з двома точками, а внизу - квадрат з дев'ятьма точками (всі інші йдуть зверху вниз по порядку з послідовно збільшується на них числом точок).

Перед початком експерименту дитина отримує наступну інструкцію:

«Зараз ми пограємо з тобою в гру на увагу. Я буду тобі одну за одною показувати картки, на яких намальовані точки, а потім ти сам будеш малювати ці точки в порожніх клітинках в тих місцях, де ти бачив ці точки на картках».

Далі дитині послідовно, на 1-2 сек, показується кожна з восьми карток з точками зверху вниз в стосі по черзі і після кожної чергової картки пропонується відтворити побачені точки в порожній картці (рис. 10) за 15 сек. Цей час дається дитині для того, щоб він зміг згадати, де знаходилися побачені точки, і відзначити їх в порожній картці.

оцінка результатів

Об'ємом уваги дитини вважається максимальне число точок, яке дитина змогла правильно відтворити на будь-який з карток (вибирається та з

карток, на якій було відтворено безпомилково найбільша кількість точок).
Результати експерименту оцінюються в балах таким чином:

10 балів - дитина правильно за відведений час відтворила на картці 6 і більше точок

8-9 балів - дитина безпомилково відтворила на картці від 4 до 5 точок

6-7 балів - дитина правильно відновила по пам'яті від 3 до 4 точок.

4-5 балів - дитина правильно відтворив від 2 до 3 точок.

0-3 бали - дитина змогла правильно відтворити на одній картці не більше однієї точки.

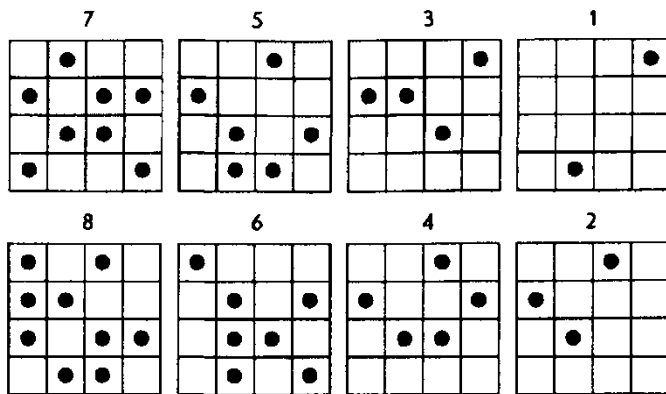

Рис 9 Стомлений матеріал до завдання «Запам'ятай і розстав крапки»

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

6-7 балів - середній.

4-5 балів - низький.

0-3 бала - дуже низький.

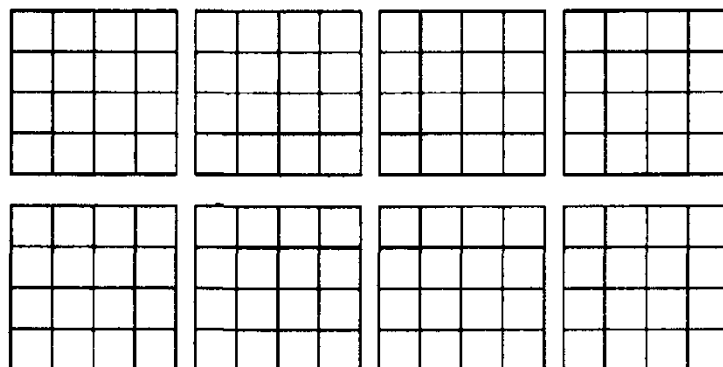

Рис 10 Матриця до завдання «Запам'ятай і розстав крапки»

Методи діагностики пам'яті

Пам'ять людини різноманітна. Всі її види та особливості важко одночасно оцінити, особливо якщо при цьому діагностується не тільки пам'ять, а й інші психологічні характеристики людини. У зв'язку з цим в практичній психодіагностики пам'яті доводиться обмежуватися тільки деякими її видами. У нашому випадку серед них знаходиться впізнавання, відтворення і запам'ятовування, зокрема обсяг короткочасної зорової та слухової пам'яті (зір і слух - основні органи чуття людини), а також динаміка процесу заучування. Описувані далі чотири приватні методики призначені для психодіагностики цих характеристик пам'яті людини.

Методика «Дізнайся фігури»

Ця методика на впізнавання. Даний вид пам'яті з'являється і розвивається у дітей в онтогенезі одним з перших. Від розвиненості даного виду істотно залежить становлення інших видів пам'яті, в тому числі запам'ятовування, збереження і відтворення.

У методиці дітям пропонуються картинки, зображені на рис 1, в супроводі наступної інструкції:

«Перед вами 5 картинок, розташованих рядами. Картинка зліва відокремлена від інших подвійний вертикальної рисою і схожа на одну з чотирьох картинок, розташованих в ряд праворуч від неї. Необхідно якомога швидше знайти і вказати на схожу картинку».

Спочатку для проби дитині пропонують вирішити цю задачу на картинках, зображених в ряду під номером 0, потім - після того, як експериментатор переконався в тому, що дитина все зрозумів правильно, надають можливість вирішити цю задачу на картинках з номерами від 1 до 10.

Експеримент проводиться до тих пір, поки дитина не вирішить всі 10 завдань, але не більше ніж 1,5 хв навіть у тому випадку, якщо дитина до цього часу не впорався з усіма завданнями.

оцінка результатів

10 балів - дитина впорався з усіма завданнями менше ніж за 45 сек.

8-9 балів дитина впорався з усіма завданнями за час від 45 до 50 сек.

6-7 балів - дитина впорався з усіма запропонованими завданнями протягом періоду часу від 50 до 60 сек.

4-5 балів - дитина впорався з усіма завданнями за час від 60 до 70 сек.

2-3 бали - дитина вирішила всі завдання за час від 70 до 80 сек.

0-1 бал - дитина вирішила всі завдання, витративши на це понад 80 сек.

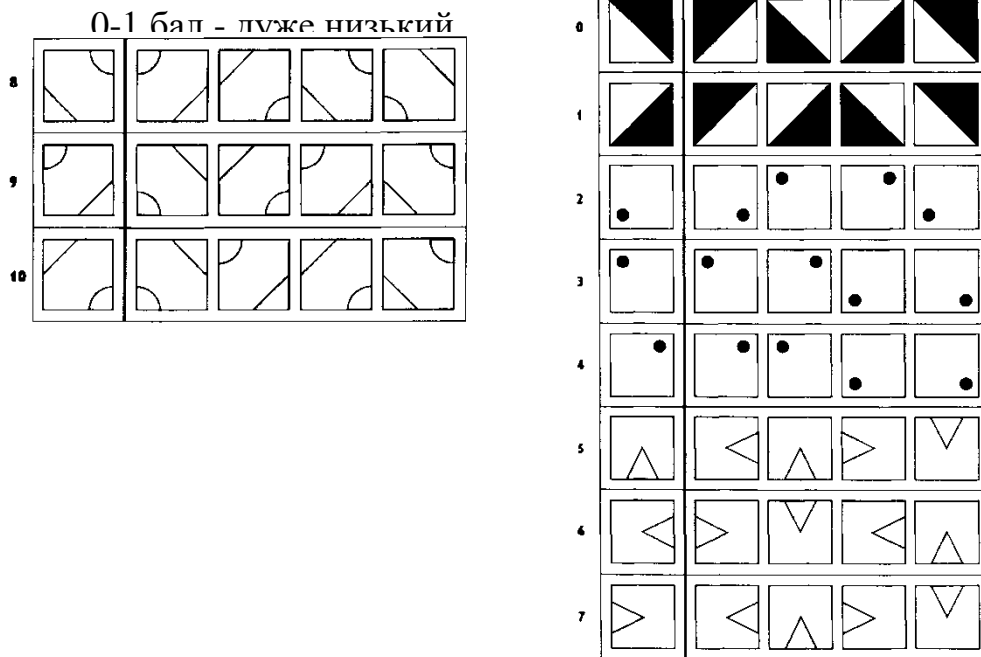
Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький.

Методика «Запам'ятай малюнки»

Дана методика призначена для визначення обсягу короткочасної зорової пам'яті. Діти в якості стимулів отримують картинки, представлені на рис. 2 А. Їм дається інструкція приблизно такого змісту:

«На цій картинці представлені дев'ять різних фігур. Постарайся запам'ятати їх і потім дізнатися на іншій картинці (рис. 2 Б), яку я тобі зараз покажу. На ній, крім дев'яти раніше показаних зображень, є ще шість таких, які ти досі не бачив. Постарайся дізнатися і показати на другій картинці тільки ті зображення, які ти бачив на першій з картинок».

Час експозиції стимульної картинки (рис. 2 А) становить 30 сек. Після цього дану картинку прибирають з поля зору дитини і замість неї йому показують другу картинку - рис. 2 Б. Експеримент триває до тих пір, поки дитина не дізнається все зображення, але не довше ніж 1,5 хв.

оцінка результатів

10 балів - дитина дізнався на зображенні 13 Б всі дев'ять зображень, показаних йому на зображенні 13 А, витративши на це менше 45 сек.

8-9 балів - дитина дізнався на зображенні 13 Б 7-8 зображень за час від 45 до 55 сек.

6-7 балів - дитина дізнався 5-6 зображень за час від 55 до 65 сек.

4-5 балів - дитина дізнався 3-4 зображення за час від 65 до 75 сек.

2-3 бали - дитина дізнався 1-2 зображення за час від 75 до 85 сек.

0-1 бал - дитина не дізнався на зображенні 13 Б жодного зображення протягом 90 сек і більше.

Висновки про рівень розвитку

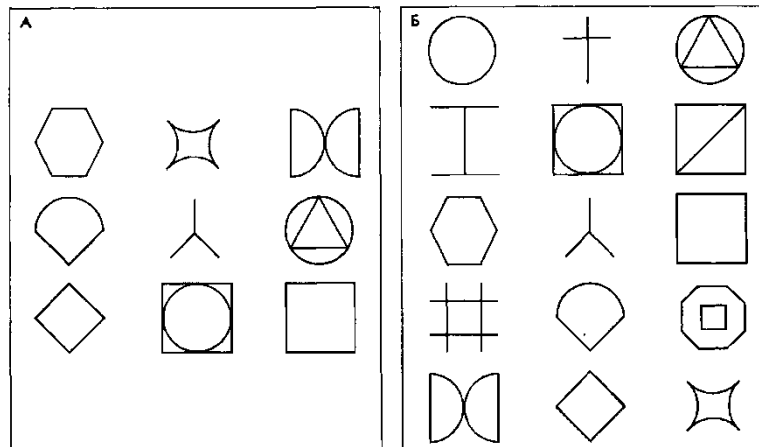
10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький.

0-1 бал -
низький.

дуже

Рис 2. Набор фігур к методике «Запомни рисунки»

Методика «Запам'ятай цифри»

Ця методика призначена для визначення обсягу короткочасної слухової пам'яті дитини. У завданні до неї дитина отримує інструкцію такого змісту: «Зараз я буду називати тебе цифри, а ти повторюй їх за мною відразу після того, як я скажу слово "повтори"». Далі експериментатор послідовно зачитує дитині зверху вниз ряд цифр, представлених на рис. 3 А. з інтервалом в 1 сек між цифрами. Після прослуховування кожного ряду дитина повинна його повторити вслід за експериментатором. Це продовжується до тих пір, поки дитина не допустить помилки.

Якщо помилка допущена, то експериментатор повторює сусідній ряд цифр, що знаходиться праворуч (рис. 3 Б) і складається з такої ж кількості цифр, як і той, в якому була допущена помилка, і просить дитину його відтворити. Якщо дитина двічі помиляється у відтворенні ряду чисел однієї тієї ж довжини, то на цьому дана частина психодіагностичного експерименту завершується, відзначається довжина попереднього ряду, хоча б раз повністю і безпомилково відтвореного, і переходять до зачитуванню рядів цифр, які прямують до протилежному порядку - спадному (рис. 4 А, Б).

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий. 8-9 балів - високий.

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький.

0-1 бал - дуже низький

Оцінка результатів

10 балів - дитина правильно відтворив в середньому 9 цифр.

8-9 балів - дитина точно відтворив в середньому 7-8 цифр.

6-7 балів - дитина безпомилково зміг відтворити в середньому 5-6 цифр.

4-5 балів - дитина в середньому відтворив 4 цифри.

2-3 бала - дитина в середньому відтворив 3 цифри.

0-1 бал - дитина в середньому відтворив від 0 до 2 цифр.

А	Б
9	3
2 4	7 9
3 8 6	1 5 4
1 5 8 5	6 8 5 2
4 6 2 3 9	3 5 9 6 1
4 8 9 1 7 3	7 9 6 4 8 3
5 1 7 4 2 3 8	9 8 5 2 1 6 3
1 4 2 5 9 7 6 3	4 2 7 0 1 8 9 5

Рис. 3.

А	Б
4 9 1 6 3 2 5 8	4 5 7 1 9 2 8 3
8 5 9 2 3 4 6	1 7 9 5 8 4 6
1 6 5 2 9 8	3 1 7 6 9 2
4 1 3 7 2	2 8 5 9 1
9 2 6 5	4 9 3 7
4 1 7	1 5 2
2 5	8 3
3	6

Рис. 4

На закінчення визначається обсяг короткочасної слухової пам'яті дитини, який чисельно дорівнює напівсумі максимальної кількості цифр в ряду, правильно відтворених дитиною в першій і в другій спробах.

Додаток В

Проективна візуально-вербальна методика Р. Жилія

Методика спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків, деяких характеристик її поведінки.

Методика дозволяє виявити конфліктні зони в системі міжособистісних відносин дитини, даючи тим самим можливість, впливаючи на ці відносини, впливати на подальший розвиток особистості дитини.

Проективна візуально-вербальна методика Р. Жилія **складається** з 42 завдань, серед яких 25 картинок із зображенням дітей або дітей і дорослих з коротким текстом, що пояснює зображену ситуацію і питанням до досліджуваного, а також 17 текстових завдань.

Дитина, розглядаючи малюнки, відповідає на поставлені питання, показує вибране нею місце на картинці, розповідає як вона повела б себе в тій чи іншій ситуації або вибирає один з перерахованих варіантів поведінки.

Психологу можна супроводжувати обстеження бесідою з дитиною, в ході якої можна уточнити ту чи іншу відповідь, дізнатися подробиці здійснення дитиною її виборів, з'ясувати, певні особливі, «делікатні» моменти в її житті, дізнатися про реальний склад сім'ї, а також поцікавитися, хто ті люди, які намальовані, але не позначені на картинках.

Для дітей дошкільного віку рекомендовано проводити методику у декілька етапів, де в кожному етапі: по 14 питань на кожному із зніять. Під час тестування необхідно звертати увагу на реакцію дитини, задавати уточнюючі питання якщо дитина вагається, у разі її втоми, припинити тест.

Методика може бути використана при обстеженні дітей від 4 до 12 років, а у випадку вираженого інфантилізму і затримки психічного розвитку - і більш старшого віку.

Психологічний матеріал, що характеризує систему особистісних відносин дитини, одержаний за допомогою методики, можна умовно розділити на дві великі групи змінних:

Змінні, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини з іншими людьми:

1. ставлення до матері;
2. ставлення до батька;
3. ставлення до батьків загалом;
4. ставлення до братів і сестер;
5. ставлення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів;
6. відношення до друга (подруги);
7. ставлення до вчителя (вихователя).

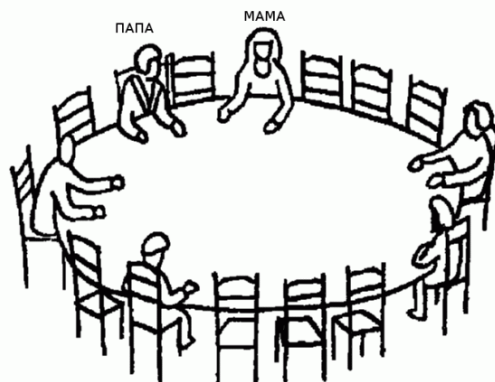
Змінні, що характеризують особливості самої дитини:

8. допитливість;
9. прагнення до спілкування у великих групах дітей;
10. прагнення до домінування, лідерства в групах дітей;
11. конфліктність, агресивність;
12. реакція на фрустрацію;
13. прагнення до усамітнення.

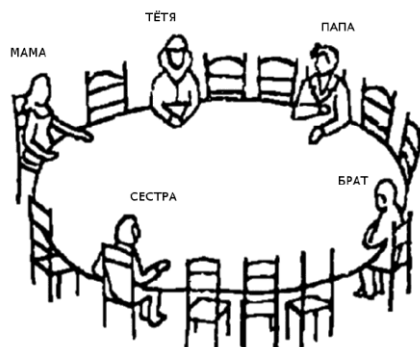
І, як загальний висновок, ступінь соціальної адекватності поведінки дитини, а також фактори (психологічні та соціальні), що порушують цю адекватність.

Тестовий матеріал

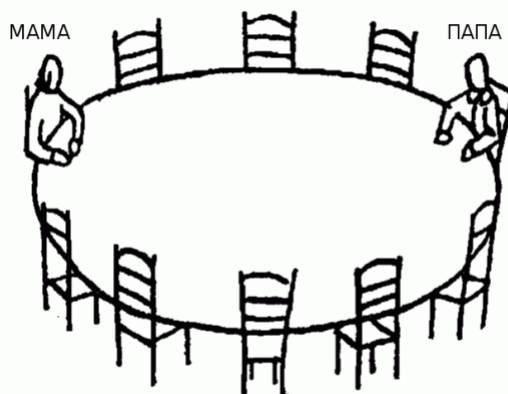
1. Ось стіл, за яким сидять різні люди. Познач хрестиком, де сядеш ти.

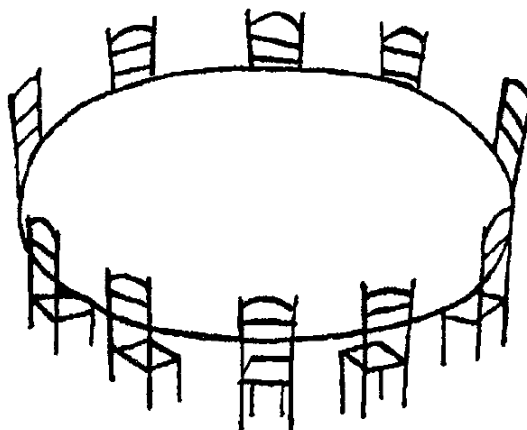
2. Познач хрестиком, де ти сядеш.

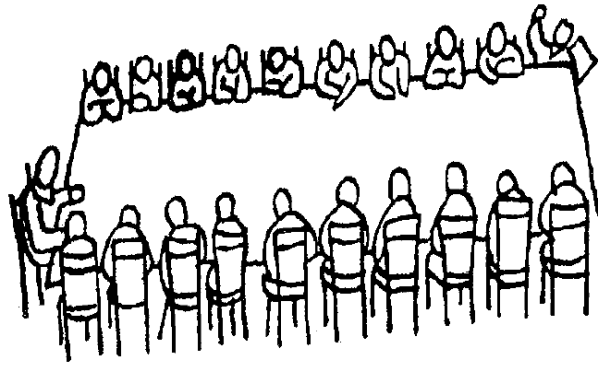
3. Познач хрестиком, де ти сядеш.

4. А тепер розмісти кілька людей і себе навколо цього столу. Познач їх родинні стосунки (тато, мама, брат, сестра) або (друг, товариш, однокласник).

5. Ось стіл, на чолі якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де сів би ти? Хто ця людина?

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім'я вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

БРАТ				ПАПА И МАМА
СЕСТРА				

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав (вибрала) ти.

ПАПА И МАМА				
ДЕДУШКА И БАБУШКА				

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А можливо тобі все одно? Обери одну відповідь.

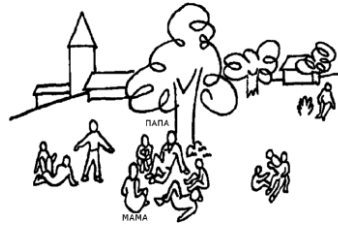
10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою?

11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю прикрість?

12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з кимось? Якщо підеш з кимось, то хто ця людина?

13. Ти чудово впорався зі складним завданням. Кому першому ти розповіси про це?

14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

15. Інша прогулянка. Познач, де ти на цей раз.

16. Де ти на цей раз?

17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Розкажи, що це за люди.

18. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А можливо тобі все одно?

19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував найсильніше?

20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

21. З ким ти любиш грати: з товаришами твого віку; молодшими за тебе; старшими за тебе? Обери одну з можливих відповідей.
22. Це майданчик для ігор. Покажи, де знаходишся ти.

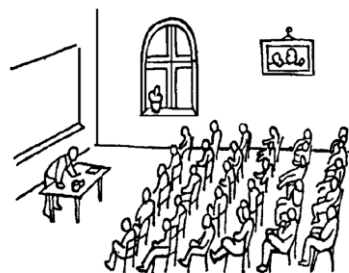
23. Ось твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

24. Це твої товариші, сваряться через правила гри. Покажи, де ти.

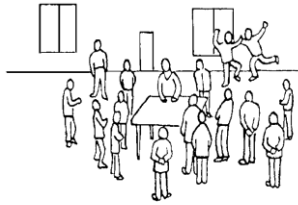

25. Товариш навмисне штовхнув тебе і звалив з ніг. Що робитимеш: будеш плакати; поскаржишся вчителю; вдариш його; зробиш йому зауваження; не скажеш нічого? Обери одну з відповідей.
26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить сидячим на стільцях людям. Ти знаходишся серед них. Познач хрестиком, де ти.

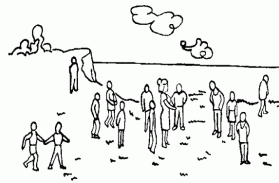

27. Ти багато допомагаєш мамі? Мало? Рідко? Обери одну з відповідей.

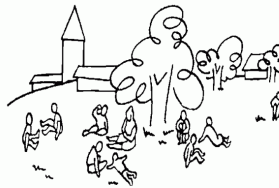
28. Ці люди стоять навколо столу, і один з них щось пояснює. Ти знаходишся серед тих, які слухають. Познач, де ти.

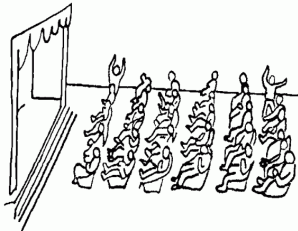
29. Ти і твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач хрестиком, де ти.

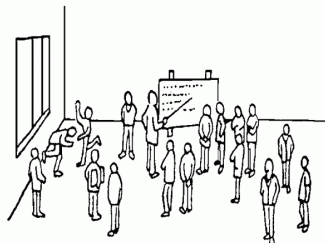
30. Під час прогулянки всі розташувалися на траві. Познач, де знаходишся ти.

31. Це люди, які дивляться цікавий спектакль. Познач хрестиком, де ти.

32. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де ти.

33. Один з товаришів сміється над тобою. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Обери одну з цих відповідей.

34. Один з товаришів сміється над твоїм другом. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Обери одну з цих відповідей.

35. Товариш взяв твою ручку без дозволу. Що робитимеш: будеш плакати; скаржитися; кричати; спробуєш відібрати; почнеш його бити? Обери одну з цих відповідей.

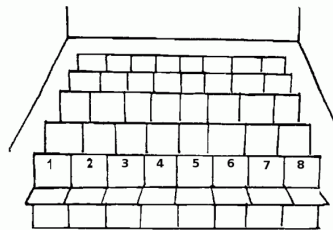
36. Ти граєш в лото (або в шашки, або в іншу гру) і два рази поспіль програєш. Ти незадоволений? Що робитимеш: будеш плакати; продовжувати грати далі; нічого не скажеш; почнеш злитися? Обери одну з цих відповідей.

37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Обери одну з цих відповідей.

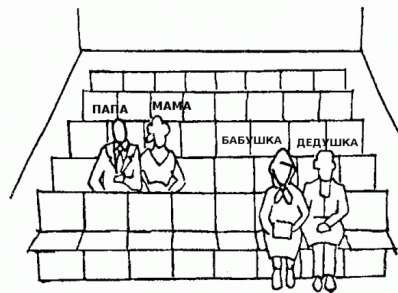
38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Обери одну з цих відповідей.

39. Вихователь довірив тобі доглядати за живим куточком, Чи здатний ти виконати це доручення? Розкажи.

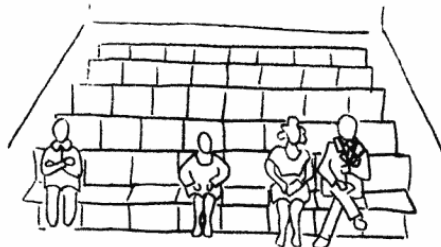
40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною. У кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти

42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

Ключ до тесту

Кожна з 13 змінних утворює самостійну шкалу. Певній змінній відповідають конкретні запитання в тесті.

Ставлення до мами: 1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42

Ставлення до батька: 1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42

Ставлення до батьків загалом: 1, 3, 4, 6-8, 13-14, 17, 40-42
Ставлення до братів і сестер: 2, 4-6, 8-13, 15-19, 30, 40, 42
Ставлення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів: 2, 4, 5, 7-13, 17-19, 30, 40, 41
Відношення до друга (подруги): 4, 5, 8-13, 17-19, 30, 34, 40
Ставлення до вчителя (вихователя). 5, 9, 11, 13, 17, 18, 26, 28-30, 32, 40
Допитливість: 5, 26, 28, 29, 31, 32
Прагнення до спілкування у великих групах дітей: 4, 8, 17, 20, 22-24, 40
Прагнення до домінування, лідерства в групах дітей: 20-24, 39
Конфліктність, агресивність: 22-25, 33-35, 37, 38
Реакція на фрустрацію: 25, 33-38
Прагнення до усамітнення: 7-10, 14-19, 21, 22, 24, 30, 40-42
Методика передбачає переважно якісний аналіз відповідей досліджуваного. Тому можна інтерпретувати виходячи з відповідей респондента на питання відповідних шкал

Діагностика емоційного розвитку дошкільнят

Колірний тест емоційних станів

Визначення настрою дитини на заняттях проводиться за допомогою колірної тесту емоційних станів на основі тесту Люшера. Поганий настрій дитини, складні взаємини з педагогом чи однолітками можуть вплинути на успішність його діяльності.

Для діагностики потрібно 8 кольорових квадратиків, які представлені на малюнку. Дитині пропонується вибрати квадратик, який схожий на його настрій під час заняття, а потім квадратик-настрій під час спілкування з педагогом. Далі для порівняння ви можете запропонувати дитині вибрати колір, який схожий на його настрій вдома, в дитячому саду, коли він спілкується з мамою, іншому і т. д.

Пропонуємо вам інтерпретацію колірних виборів і колірних асоціацій. Безумовно, слід співвіднести отримані результати з вашими спостереженнями за дитиною під час занять або спостереженнями педагога.

Синій колір - це колір вибирають спокійні, чутливі діти. Їх настрій загалом позитивно, хоча є деяка печаль. У дитини існує потреба у глибокому, розуміє його співрозмовника, в індивідуалізованому спілкуванні. Заняття, де немає особистого контакту з педагогом, їм не комфортні, вони замикаються в собі, сумують.

Зелений колір - це колір вибирають діти з високим рівнем домагань. Вони відчують потребу бути першими, потребу в похвалі. Ще для них значимо шанобливе до них ставлення з боку педагога та однолітків, вони люблять, щоб їх ставили в приклад іншим.

Червоний колір - це колір воліють енергійні, активні діти. Їм подобається пошуміти, побешкетувати, можуть бути заводієм в іграх. Колір показує, що на заняттях у дитини хороший, активний стан.

Жовтий колір означає, що дитина очікує від занять тільки хорошого, схильна слухатися педагога, виконувати його вказівки.

Фіолетовий колір - колір занадто дитячого поведінки, потребу в опіці, похвалу. Дитина може не дотримувати дистанцію у стосунках з дорослими, у разі надто суворих, жорстких вимог може вередувати, закотити істерику. В цілому настрій позитивний.

Коричневий колір - колір тривоги, дискомфорту не тільки емоційного, але й фізичного. У дитини може боліти голова, живіт, його може затошнить. Дитина може переживати із-за того, що його досягнення не відповідають очікуванням педагога або батьків.

Чорний колір - це колір вибирають діти, яким не подобається те, що відбувається на заняттях, вони висловлюють свій протест, бунтують, не підкоряються вимогам дорослих. Це стан відкритого конфлікту з педагогом чи однолітками, або з тією діяльністю, якою їм доводиться займатись.

Сірий колір - колір пасивного неприйняття. Сіре настрої означає, що дитина нудьгує на заняттях, що він байдужий до того, що відбувається, не вникає в процес, пропускає повз вуха вказівки педагога. Часто це відбувається тому, що дитина не бачить сенсу в заняттях, оскільки у нього не виходить виконувати вимоги.

Таким чином, синій, зелений, червоний, жовтий і фіолетовий кольори говорять про емоційне благополуччя дитини, а коричневий, чорний і сірий - про неблагополуччя. На основі інтерпретації кольору і спостережень за вчинками і поведінкою дитини ви можете зрозуміти, наскільки комфортні для нього заняття.

ДЕРЕВО ЕМОЦІЙ

Протягом дня ми відчуваємо величезну кількість різних емоцій, а дитина відчуває їх ще більше. І не всі вони бувають позитивними, є ще образа, злість, смуток. Все треба обов'язково промовляти. Якщо прикро – треба поговорити, виговоритися. Тільки не зопалу, коли можна випадково когось образити, а коли «хвиля» обурення спаде. Ось один з варіантів, як можна допомогти висловити емоції. Можна намалювати велике дерево (без листочків). Потім повісити на двері в кімнату чи просто на видному місці. У цього дерева буде кілька важливих завдань. По-

перше, воно допоможе краще висловити почуття, яке виникло в тій чи іншій ситуації, по-друге, інші члени і сім'ї і присутні люди знатимуть які емоції відчуває автор.

Окремо разом з дитиною потрібно намалювати листочки з емоціями і по мірі необхідності приклеювати «свій настрої». Або можна завантажити тут готовий варіант.

Можна для кожного члена сім'ї зробити своє дерево або одне велике, а у кожного буде «своя гілка».

ГРА "ЗАМОК"

Прекрасна гра для відреагування емоцій, травматичних подій і просто як спосіб дізнатися про те чим живе дитина.

Виріжте замок (його можна зробити не обов'язково білим чи чорним – підійде будь-який колір). Виріжте окремо вікна та двері, які потім можна буде «відчинити». Можна, за бажанням приклеїти все на жовтий папір (потім вирізати по контуру замку) за для того, щоб створити імітацію ввімкненого світла. Все матеріал готовий!

Тепер задаємо дитині будь-яку тему і складаємо розповідь. Таким чином можна працювати в найрізноманітнішій тематиці: розлучення батьків, дитячі ревності, адаптація до колективу (дитячий садок, школа), страхи... і ще безліч тем.

ГРА "ЕМОЦІЙНИЙ КУБИК 4 В 1"

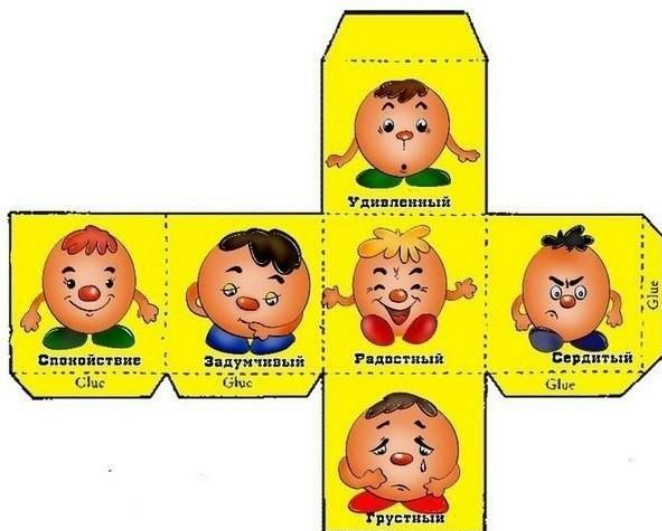
Всі ігри з емоційним кубиком вимагають довіри між дорослими і дітьми.

1. Друкуємо кубик, вирізаємо і склеюємо (або клеїмо зображення емоцій на пластмасовий чи дерев'яний кубик).

2. Кидаємо кубик по черзі.

3. Варіанти ігор:

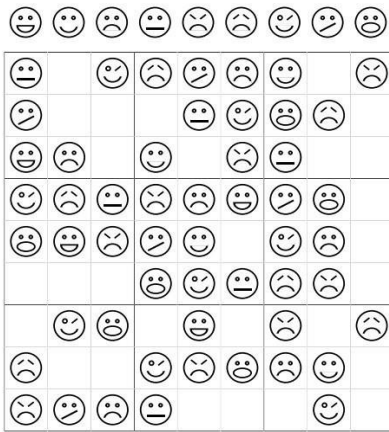
а) Зображуємо емоцію, яка випала на кубик. Решта гравців відгадують її.

б) Згадуємо, хто з казкових героїв переживав подібні почуття і в якій ситуації: можна обговорювати різні казки, а можна одну. Наприклад, коли Буратіно був сердитим? Здивованим? Радісним? Спокійним? Сумним? Чому він радів / сумував / сердився і т.д.?в) Згадуємо і розповідаємо ситуації зі свого життя, коли відчували ті ж емоції, що випали на кубик.

г) Починаємо придумувати казку про персонажа. Кидаємо кубик. Відповідно до емоції, яка випала продовжуємо сюжет (герой здивувався – чого). Далі кидаємо кубик. Герой зрадив – чому? Що сталося в нашій історії?

Бажаю Вам захоплюючих ігор з емоційним кубиком!

ЕМОЦІЙНЕ СУДОКУ

Пропонуємо вам для занять з дитиною у емоційне судоку. Це судоку не тільки розвиватиме логічне мислення і пам'ять, але і розширить знання дитини в області емоцій. Вам варто лише говорити з дитиною, називати почуття, відображені на смайлах, запитувати, коли такі емоції виникають.

Емоційне судоку скачати 100 бланків

ГРА "ДОМАЛЮЙ ПОРТРЕТ"

Дана гра прекрасно розвиває уяву. За допомогою неї можна вивчати емоції та почуття, моделюючи різні їх прояви на кожному обличчі. Завдання полягає в тому, щоб намалювати портрет на задану тематику або на вільну тему.

КАСТРЮЛЬКА ЗЛОСТІ

В кожному із нас знаходиться особлива каструлька, в яку потрапляють різні невисловлені почуття. Багато з них чомусь вважаються «поганими». Нас хтось образив, ми не відповіли на образу і не поділилися цим почуттям ні з ким, і ось все це опиняється в нашій каструльці і розтікається там зеленою калюжею; нас хтось дуже сильно розлютив, а ми не змогли себе захистити, і ось наша злість потрапляє

туди ж, нас щось дратує, а ми навіть не можемо зрозуміти, що, – і ніби не помічаємо цього роздратування, а воно стікається все туди ж.

Що ж буде, коли кастрюлька наповниться? Вибухне від останньої краплі! І на бідного носія цієї краплі обрушиться все, що накопичувалось іноді роками і до нього не має ніякого відношення. Знаємо? Аленайстрашніший варіант наглухо закритої каstrулі, яка навіть не дозволяє собі вибухнути, а починає роз'їдати саму себе, а потім і ні в чому не винний організм.

Пора братися за очищення каstrулі! А далі використовуйте різні вправи для вираження злості (кидати в стінку який-небудь м'ячик, бити кулаками подушку, кричати в чашку...) Більше вправ для відреагування злості тут.

КАЗАНОК ГАРНОГО НАСТРОЮ

Дану вправу добре використовувати в такі моменти, коли у дитини безпосередньо трапилась якась неприємність, вона про щось сумує, переживає. Проговоріть з нею, що саме її турбує, і запропонуйте разом «поворожити». Придумайте, що б їй в цій ситуації допомогло, що для цього можна приготувати – і здійсніть задумане.

Крім того, вправа впливає на розвиток уяви, підвищує впевненість в собі.

Вік: дошкільний; молодший шкільний

Матеріали: папір різного формату; кольоровий / білий картон; фарби; набір олівців / фломастерів / крейди; ножиці, клей, пластилін.

Інструкція. «Сьогодні ми з тобою побудемо справжніми чарівниками, і зваримо відмінний настрій! Так-так, саме його! А знаєш як? Для цього у нас з тобою є чарівний рецепт!

Покладемо *трохи веселоців, 100 грам пустоців, 200 грам гарних жартів*

І станемо все це варити 3 хвилини. Потім ми додамо *частинку синього неба* і *сонячних зайчиків пару*. Покладемо ще *свої краці сні* і *ласкавий голос мами*.

Тепер ми це перемішаємо! Заглянемо під кришку ... Там буде наш відмінний настрій! Ти готовий / а приступити до чарівництва? Так? Тоді починаємо! »

Виберіть разом з дитиною якусь гарну каstrюльку.

Далі треба вирішити, що з чарівних інгредієнтів ви намалюєте, зліпите з пластиліну, а що просто озвучите або зобразите іншим способом.

Припустимо, небо, посмішку, і ілюстрацію до кращому сну можна намалювати або зліпити з пластиліну. Сонячний зайчик і веселоці зобразити за допомогою пантоміми, а жарт просто розповісти. Коли всі інгредієнти будуть продумані і готові – починайте чарівництво. Взявши казанок, починайте разом з дитиною додавати відповідні компоненти. Те, що зроблено своїми руками – кладіть в казанок, те, що ви вирішили зобразити пантомімою – покажіть. А те, що захотіли сказати – скажіть, заглядаючи всередину казанка. По завершенню вправи запитаєте дитини, що їй найбільше сподобалося? Хотіла би вона що-небудь змінити в рецепті, додати щось своє?

МЕТОДИКА “ВУЛКАН” ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ТА РОБОТИ З АГРЕСІЄЮ

Млодик І.Ю. пропонує використовувати методику малювання вулкана для діагностики агресивності, а також для корекції агресивної поведінки дитини. Ціль: діагностика і корекція агресивності, виизначення “кількості” гніву і злості у дітей. Перед проведенням методики варто в'яснити у дитини, чи знає вона, що таке вулкан. Інструкція: Намалюй вулкан. Інтерпретація: Вулкан дитини, на чю агресію скаржаться вчителі та батьки, буде неодмінно вивергатися

червоною лавою, її буде багато: чим більше агресії, тим більше вона буде займати простору на аркуші. У дітей з пригніченою агресією (тихих, зі схильністю до депресії, пасивних) лава буде вся всередині вулкана, в крайньому випадку, на їхніх малюнках вулкан буде лише злегка нею «плюватися», та й колір для зображення лави буде обраний не червоний, а сірий, оранжевий, та ін. Такий малюнок – безпечний привід поговорити про те, як взагалі живе агресія.

- Запитайте, як справляється вулкан з лавою, яка всередині нього?
- Простітьте за відповіддю малюка і визначте чи любить вулкан накопичувати лаву, або любить вивергатися часто і з захопленням?
- Поговоріть про те, що може трапитися при виверженні з усім, що навколо вулкана.
- Спробуйте знайти способи виверження лави, найбільш безпечні як для самого вулкана, так і для навколишнього світу.
- Після детального обговорення «вулканового» життя, перейдіть до обговорення того, як це зазвичай відбувається у людей і у дитини безпосередньо.

ГРА "ДВА ЧАРІВНИКА"

Дана справжня терапевтична гра спрямована на розвиток моральних оцінок дітей. Дуже добре в неї грати з метою вивчення емоційних станів. Головна її заслуга в тому, що вона дає можливість дитині «побувати» о образі негативного героя (побешкетувати, позлитись і т. д.), що прекрасно очищує нашу “каструльку злості”, яка є в кожного всередині.

Грати можуть діти починаючи з чотирирічного віку. Спочатку дитині пропонується стати «добрим чарівником», а потім «злим». Спочатку пропонується зобразити міміку доброго і злого чарівників. Потім перерахувати, які добрі і злі чарівництва робить той і інший. Потім придумати, яким чином добрий чарівник знімає чари і «виправляє» погані справи злого. Дитина може намалювати доброго і злого чарівників. У одного добре обличчя, а у іншого зле, а потім розфарбувати чарівників так, щоб відразу було видно, хто добрий, а хто злий. Намалювати чарівні предмети – чарівну паличку, чарівний еліксир, чарівну шапку і т.п. Головне, щоб відразу було видно, який добрий чарівник, а який злий.

ПАПІР СТЕРПИТЬ ВСЕ

Незвичайний спосіб познайомитись зі своїми негативними емоціями та переживаннями.

Матеріали: великі аркуші паперу (старі газети, шматки шпалер, журнали), скотч, клей, можливо, олівці чи фарби. Інструкція: необхідно згадати про неприємні ситуації, коли ти відчував (ала) агресію, роздратування, страх, образ, біль. Дозволь цим емоціям

проявитися.

Завдання: створити скульптуру під назвою «Моя емоція». Можна робити все, що завгодно: рвати папір на шматки, м'яти, топтати ногами...

Потім за допомогою скотча або клею надати паперу якусь форму. Далі пропонується розглянути її гарненько, розповісти про неї історію (можна використовувати метафоричні карти). По закінченню, зі скульптурою можна зробити що завгодно: трансформувати, розфарбувати в будь-які кольори, прикрасити або розібрати на частини чи викинути.

ВИЗНАЧЕННЯ "Я-КОНЦЕПЦІЇ" У ДІТЕЙ ПІДГОТОВЧОЇ ГРУПИ ДИТЯЧОГО САДУ

Шкали: рівень сформованості «Я-концепції». Дана методика дозволяє виявити індивідуальні уявлення випробуваних про обговорювані якостях і оцінити міру адекватності їх уявлення про себе. Методика включає в себе поєднання стандартного набору так званих шкал самооцінки (по Дембо) і бесіди з випробуваним про кожну з характеристик, за якими йому доведеться оцінювати себе. Бесіда проводиться за типом клінічної, але обов'язково включає п'ять стандартних запитань:

1. Що ти найбільше на світі любиш? Що взагалі ти любиш, що тобі подобається?
2. Чого ти найбільше на світі не любиш? Чого ти не любиш, що тобі не подобається?

3. Уяви собі людину, яка б тобі так подобався, що ти хотів би бути таким, як він, хотів би бути схожий на нього. Який це людина? Яким би ти хотів бути? На кого б ти хотів бути схожий?

4. Уяви собі людину, яка б тобі так не подобався, що ти ні за що не хотів би бути таким, як він, не хотів би бути на нього схожий. Який це людина? Яким би ти не хотів бути? На кого б ти не хотів бути схожий?

5. Що ти можеш розповісти про себе? Який ти сам?

Після бесіди дітям пред'являються шкали Дембо з характеристиками, названими дітьми у відповідях на питання 3, 4, 5 і стандартний набір «хороший-поганий», «добрий-злий», «розумний-дурний», «сильний-слабкий», («сміливий-боязливий», «кращий учень-найгірший учень», «найстаранніший-самий недбалий»).

Інструкція до тесту

Інструкція до шкал Дембо звучить наступним чином: «Тут розташовані всі люди на світі - від найрозумніших до найбезглуздіших (супроводжується рухом руки вздовж відрізка зверху вниз), від найдурніших, до найрозумніших (рух уздовж відрізка від низу до верху). На самому верху знаходяться найрозумніші люди на світі, в самому внизу - найдурніші, посередині середні. Де ти серед всіх цих людей? Познач своє місце».

Після того, як дитина робить позначку, його запитують: «ти такий насправді чи хотів би бути таким? Познач, який ти насправді і яким хотів би бути». Аналогічне дослідження повторюється по всіх шкалах. Розповіді дітей про себе зіставляються з їх самооцінкою по циклам Дембо.

Обробка і інтерпретація результатів тесту

Аналіз результатів тесту

В результаті експериментатор виявляє рівень сформованості «Я-концепції» випробовуваних, використовуючи такі критерії:

1. Дитина відповідає короткою розповіддю про себе, який кваліфікується як вербальна експлікація «Я-концепції» (відповіді типу: «я - хороший»).
2. Дитина відповідає про себе «самокритично» (типу: «я - нормальний, середній ...»). Самокритичні діти, як правило починають з ідеальною самооцінкою і лише потім, на прохання експериментатора, відзначають реальну.
3. Діти, які виявляють «Я-концепцію», спочатку позначають реальну самооцінку, а потім, на прохання експериментатора, ідеальну. Самооцінка цих дітей і розповідь про себе повинні змістовно збігатися.

Присудження собі максимально високих балів за всіма шкалами на відміну від оцінювання себе проміжними балами і диференційовано свідчить про нездатність дітей до самооцінки.

Тест Керна-Ірасека

Часто для діагностики знань дітей, що готуються йти в перший клас, використовують тест Керна-Ірасека. Цей тест дозволяє батькам зрозуміти чи готова їх дитина до школи.

Орієнтаційний тест шкільної зрілості Ірасека є модифікацією тесту А.Керна, складається з трьох завдань: наслідування письмовим буквам, змальовування групи точок, малювання чоловічої фігури за уявленням. Результат оцінюють за п'ятибальною системою, а потім обчислюють сумарний підсумок усіх трьох завдань. Ця методика дозволяє визначити рівень розвитку дрібної моторики, схильність до оволодіння навичками письма, рівень розвитку координації рухів руки і просторової орієнтації. Виявляє загальний рівень психічного розвитку, рівень розвитку мислення, вміння слухати, виконувати завдання за зразком, довільність психічної діяльності.

1. Намалювати дядька (чоловіка)

Дітей просять намалювати чоловіка так, аби було видно і його ноги, для того, аби оцінити, як дитина дотримується пропорцій при малюванні людини. Важливо звернути увагу на те, як дитина малює деталі, обличчя, елементи одягу. Під час малювання неприпустимо поправляти дитини ("ти забув намалювати вуха"), дорослий мовчки спостерігає.

Оцінювання проводиться таким чином за п'ятибальною системою

- **1 бал:** намальована чоловіча постать (елементи чоловічого одягу), є голова, тулуб, кінцівки; голова і тулуб з'єднані шиєю, вона не повинна бути більша за тулуб; голова менша ніж тулуб; на голові – волосся, можливий головний убір, вуха; на обличчі – очі, ніс, рот; руки мають кисті з п'ятьма пальцями; ноги відігнуті (є ступня або черевик); фігура намальована синтетичним способом (контур цільний, ноги і руки ніби ростуть з тулуба, а не прикріплені до нього).
- 2 бали:** виконання всіх вимог, крім синтетичного способу малювання, або якщо присутній синтетичний спосіб, але не намальовані 3 деталі: шия, волосся, пальці; обличчя повністю промальовано.
- 3 бали:** фігура має голову, тулуб, кінцівки (руки і ноги намальовані двома лініями); можуть бути відсутні: шия, вуха, волосся, одяг, пальці на руках, ступні на ногах.
- 4 бали:** примітивний малюнок з головою і тулубом, руки і ноги не промальовані, можуть бути у вигляді однієї лінії.
- 5 балів:** відсутність чіткого зображення тулуба, немає кінцівок; каракулі.

2. Скопіювати зразок

Багато батьків думають, що це завдання має за мету перевірити, чи може дитина писати писаними буквами, але це не так. Тест спрямований на

виявлення вміння копіювати, витримувати пропорції, бачити рядок, вичленити окремі слова. Дається зразок, необхідно написати точно так само. Наприклад: я сиджу, їй дали чай, I am sitting.

Оцінювання

- **1 бал:** добре і повністю скопійований зразок; букви можуть бути дещо більші аніж зразок, але не в два рази; перша буква – велика; фраза складається з трьох слів, їх розташування на аркуші горизонтальне (можливо невелике відхилення від горизонталі).
- **2 бали:** зразок скопійовано розбірливо; розмір букв і горизонтальне положення не враховується (буква може бути більшою, рядок може «втікати» вгору або вниз).
- **3 бали:** напис розбитий на три частини, можна зрозуміти хоча б чотири літери.
- **4 бали:** зі зразком збігаються хоча б дві букви, видно рядок.
- **5 балів** нерозбірливі каракулі, шаркання.

Тест показує, наскільки дитина готова до навчання письма, чи бачить вона рядок, окремі слова.

3. Змалювати крапки зі зразка

Необхідне точне відтворення, одна крапка може вийти за межі свого місця. (Крапки можуть бути в будь-якому порядку, можуть складати візерунок, частіше малюють по клітинках).

У зразку 10 крапок знаходяться на однаковій відстані одна від одної по вертикалі і по горизонталі.

Оцінювання

- **1 бал:** точне копіювання зразка, допускаються невеликі відхилення від рядка або стовпця, зменшення малюнка, неприпустиме збільшення.
- **2 бали:** кількість і розташування точок відповідають зразку, допускається відхилення до трьох точок на половину відстані між ними; точки можуть бути замінені кружечками.
- **3 бали:** малюнок в цілому відповідає зразку, по висоті або ширині не перевищує його більше, ніж у 2 рази; число точок може не відповідати зразку, але їх не повинно бути більше 20 і менше 7; допускається розворот малюнка навіть на 180 градусів.
- **4 бали:** малюнок складається з точок, але не відповідає зразку.
- **5 балів:** каракулі, шаркання.

Після оцінки кожного завдання всі бали сумують. Якщо дитина набрала у сумі за усі три завдання:

- **3-6 балів** – у неї високий рівень готовності до школи;
- **7-12 балів** – середній рівень;

- **13-15 балів** – низький рівень готовності, дитина потребує додаткового обстеження інтелекту і психічного розвитку.

Опитувач орієнтовного тесту шкільної зрілості Я.Ірасека

1. Яка тварина більша – кінь чи собака?
Кінь = 0 балів, собака = - 5 балів.
2. Вранці ви снідаєте, а вдень ... Обідаємо.
Ми їмо суп, м'ясо = 0 балів. Вечеряємо, спимо і інші помилкові відповіді = - 3 бали.
3. Вдень ясно, а вночі ...
Темно = 0 балів, неправильна відповідь = - 4 бали.
4. Небо блакитне, а трава ...
Зелена = 0 балів, неправильна відповідь = - 4 бали.
5. Черешні, груші, сливи, яблука – це ... ?
Фрукти = 1 бал, неправильна відповідь = - 1 бал.
6. Чому перед тим, як проїде поїзд, опускається шлагбаум?
Щоб поїзд не зіткнувся з автомобілем. Щоб ніхто не потрапив під потяг (і т.д.) = 0 балів, неправильна відповідь = - 1 бал.
7. Що таке Київ, Одеса, Харків?
Міста = 1 бал. Станції = 0 балів. Неправильна відповідь = - 1 бал.
8. Котру годину показує годинник (показати на годиннику)?
Добре показано = 4 бали. Показані тільки чверть, цілу годину, чверть і годину правильно = 3 бали. Не знає годин = 0 балів.
9. Маленька корова – це телля, маленька собака – це ... , маленька овечка – це ... ? Щеня, ягня = 4 бали, тільки одна відповідь з двох = 0 балів.
Неправильна відповідь = - 1 бал.
10. Собака більше схожа на курку чи на кішку? Чим схожа, що у ниходнакове?
На кішку, тому що у них 4 ноги, шерсть, хвіст, кігті (достатньо однієї подібності) = 0 балів. На кішку (без наведення ознак подібності) = - 1 бал.
На курку = - 3 бали.
11. Чому в усіх автомобілях є гальма? Дві причини (гальмувати з гори, загальмувати на повороті, зупинити у разі небезпеки зіткнення, взагалі зупинитися після закінчення їзди) = 1 бал. Одна причина = 0 балів.
Неправильна відповідь (наприклад, він не їхав би без гальм) = - 1 бал.
12. Чим схожі один на одного молоток і сокира?
Дві загальних ознаки = 3 бали (вони з дерева і заліза, у них є рукоятки, це інструменти, можна ними забивати цвяхи, з заднього боку вони плоскі).
Одна подібність = 2 бали. Неправильна відповідь = 0 балів.
13. Чим схожі один на одного білка і кішка? Визначення, що це тварини або приведення двох загальних ознак (у них по 4 лапи, хвосты, шерсть, вони вміють лазити по деревах) = 3 бали. Одна подібність = 2 бали. Неправильну відповідь = 0 балів.

14. Чим відрізняються цвях і гвинт? Як би ти впізнав їх, якби вони лежали тут перед тобою?
У них є різні ознаки: у гвинта нарізка (різьба, така закручена лінія, навколо зарубки) = 3 бали. Гвинт загвинчують, а цвях забивають, або у гвинта – гайка = 2 бали. Неправильна відповідь = 0 балів.
15. Футбол, стрибки у висоту, теніс, плавання – це ... ? Спорт, фізкультура = 3 бали. Ігри (вправи), гімнастика, змагання = 2 бали. Неправильна відповідь = 0 балів.
16. Які ти знаєш транспортні засоби?
Три наземних транспортних засоби, літак або корабель = 4 бали. Тільки три наземних транспортних засоби або повний перелік, з літаком або з кораблем, але тільки після пояснення, що транспортні засоби – це те, на чому можна куди-небудь пересуватися = 2 бали. Неправильна відповідь = 0 балів.
17. Чим відрізняється старий чоловік від молодого? Яка між ними різниця?
Три ознаки (сиве волосся, відсутність волосся, зморшки, вже не може так працювати, погано бачить, погано чує, частіше буває хворий, швидше помре, ніж молодий) = 4 бали. Одна чи дві відмінності = 2 бали. Неправильна відповідь (у нього палиця, він курить і т.д.) = 0 балів.
18. Чому люди займаються спортом?
Дві причини (щоб бути здоровими, загартованими, сильними, щоб вони були більш рухливими, щоб трималися прямо, щоб не були товстими, вони хочуть домогтися рекорду і т.д.) = 4 бали. Одна причина = 2 бали. Неправильна відповідь (щоб що-небудь вміти) = 0 балів.
19. Чому це погано, коли хто-небудь ухиляється від роботи?
Решта повинні на неї працювати (або інший вираз того, що внаслідок цього несе збитки хто-небудь інший). Він ледачий. Мало заробляє і не може нічого купити = 2 бали. Неправильна відповідь = 0 балів.
20. Чому на конверт потрібно приклеювати марку?
Так платять за пересилання, перевезення листів = 5 балів. Той, інший, мав би сплатити штраф = 2 бали. Неправильна відповідь = 0 балів.

Після проведення опитування підраховують результати за кількістю балів, досягнутих з окремих питань. За кількісними результатами цього завдання розподіляють на п'ять груп:

- 1 група – плюс 24 і більше;
- 2 група – плюс 14 до 23;
- 3 група – від 0 до 13;
- 4 група – від мінус 1 до мінус 10;
- 5 група – менше мінус 11.

За класифікацією позитивними вважаються перші три групи. Дітей, які набрали число балів від плюс 24 до плюс 13, вважають готовими до шкільного навчання.

Загальна оцінка результатів тестування

Готовими до шкільного навчання вважають дітей, які отримали по перших трьох субтестах від 3 до 6 балів. Група дітей, які отримали 7-9 балів, являє собою середній рівень розвитку готовності до шкільного навчання. Діти, які отримали 9-11 балів, вимагають додаткового дослідження для отримання достовірніших даних. Особливу увагу слід звернути на групу дітей (зазвичай це окремі хлопці), які набрали 12-15 балів, що становить розвиток нижче норми. Такі діти потребують ретельного індивідуального дослідження інтелектуального розвитку, розвитку особистісних, мотиваційних якостей. Існує багато інших тестів і методик з визначення готовності до школи. У школі можуть створити і свій пакет для співбесіди або тестування дітей. Обов'язково досліджують пам'ять дитини, увагу, логічне мислення, рівень її уявлень про навколишній світ, дрібну моторику, рівень розвитку мови і вміння читати, розвиток математичних уявлень.

Тест на психологічні та соціальну готовність дитини до школи

Інструкція: я зачитаю тобі кілька пропозицій.

Якщо ти згоден, постав + на аркуші паперу.

1. Коли я піду до школи, у мене з'явиться багато нових друзів.
2. Мені цікаво, які у мене будуть уроки.
3. Думаю, що буду запрошувати на день народження весь свій клас.
4. Мені хочеться, щоб урок був довше, ніж зміна.
5. Коли піду в школу, буду добре вчитися.
6. Мені цікаво, що в школі пропонують на сніданок.
7. Найкраще в шкільному житті це канікули.
8. Здається, в школі набагато цікавіше, ніж в саду.
9. Мені оч хочеться в школу, тому що мої друзі теж йдуть в школу.
10. Якщо було б можна, я б ще в минулому році пішов в школу.

Оцінка результатів:

Високий рівень-якщо дитина поставив не менше 8 плюсів

Середній рівень-від 4 до 8 плюсів, дитина хоче в школу, але вона привертає його своїми позанавчальними сторонами.

Якщо більшу кількість + сов на перші 5 пунктів, то дитина мріє про нових друзів і іграх, якщо ж на пункти від 6 до 10 - уявлення про школу сформовано, ставлення позитивне.

Низький рівень-від 0 до 3-х плюсів. Дитина не має уявлення про школу, не прагне до навчання.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Лекція 1. Основні закономірності психічного розвитку	4
1.1. Особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві	4
1.2. Періодизація психічного розвитку в епоху дитинства.....	5
<i>Питання до самостійного опрацювання</i>	<i>6</i>
Лекція 2. Організація психодіагностичного обстеження дитини	7
2.1 Принципи підбору діагностичних методів дослідження дітей	7
2.2. Принципи й етичні норми дитячої психодіагностики.....	9
<i>Питання до самостійного опрацювання</i>	<i>11</i>
Лекція 3. Дослідження пізнавальної сфери дітей дошкільного віку (практикум).....	12
3.1. Особливості розвитку уваги в дошкільному віці	13
3.2. Розвиток пам'яті в дошкільному віці.....	14
3.3. Розвиток уяви в дошкільному віці	15
3.4. Особливості розвитку мислення й мови в дошкільному віці	16
3.5. Мовленевий розвиток в дошкільному віці.....	17
3.6. Методики уяви, уваги, пам'яті	17
<i>Питання до самостійного опрацювання</i>	<i>18</i>
Лекція 4. Дослідження рівня розвитку спілкування і міжособистісних відносин дошкільнят з дорослими та однолітками (практикум).....	19
4.1. Малюнкові тести («Малюнок людини», «Малюнок сім'ї»)	19
4.2. Ініціатива і позиція в спілкуванні.....	27
4.3. Засоби вирішення конфліктної ситуації (методика «Драбина»)	29
<i>Питання до самостійного опрацювання</i>	<i>30</i>
Лекція 5. Дослідження особистісно-емоційної сфери дітей дошкільного віку (практикум)	31
5.1. Розвиток емоційної сфери в дошкільному віці.....	31
5.2. Особливості розвитку особистості в дошкільному віці	32
5.3. Методики особистісно-емоційної сфери дітей	35
<i>Питання до самостійного опрацювання</i>	<i>35</i>
Лекція 6. Психологічна готовність дитини до навчання в школі і її діагностика (практикум).....	36
6.1. Інтелектуальна сфера дитини	37
6.2. Основні критерії готовності до школи	38
6.3. Діагностичний пакет «Готовність до школи».....	40
6.4. Тести готовності дитини до школи	42
<i>Питання до самостійного опрацювання</i>	<i>42</i>
Список рекомендованої літератури.....	43
Додатки	45